

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav české literatury a komparatistiky

Bakalářská práce

Lucie Malá

**Karel Slavoj Amerling jako postava románů
Vladimíra Macury**

**Karel Slavoj Amerling as a character in the novels by
Vladimír Macura**

Praha 2014

Vedoucí práce: PhDr. Václav Vaněk, CSc.

Poděkování:

Ráda bych poděkovala PhDr. Václavu Vaňkovi, CSc., za vedení práce, mnoho užitečných rad a inspirativních připomínek. Děkuji též prof. PhDr. Pavlu Janouškovi, CSc., za podnětnou konzultaci, poskytnutí rukopisné verze připravované monografie a části elektronické pozůstalosti Vladimíra Macury. Díky patří rovněž PhDr. Naděždě Macurové, CSc., a zaměstnancům Literárního archivu za vlídné přijetí v Památníku národního písemnictví.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 12. května 2014

.....

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá metodou, jakou využíval Vladimír Macura při tvoření své tetralogie historických románů *Ten, který bude*. Na příkladu postavy Karla Slavoje Amerlinga, která je inspirována historickou osobností, se pokusí postihnout vztah mezi dokumenty a informacemi ze zdrojů, jako jsou paměti či korespondence, a románovou fikcí. Přihlédne rovněž k odborné práci Vladimíra Macury, který se Karlem Slavojem Amerlingem a problematikou českého národního obrození intenzivně zabýval. Vedle vyjmenování rozdílů a podobností se právě s přihlédnutím k nim práce v závěru pokusí o interpretaci románů.

Klíčová slova: Budeč, historická próza, Karel Slavoj Amerling, mystifikace, Vladimír Macura

Abstract

The main objective of this bachelor thesis is method Vladimír Macura used while creating his tetralogy of historical novels called *Ten, který bude*. As an example we choose character named Karel Slavoj Amerling, which is inspired by historical figure. We use this example and try to describe relations between documents and information gained from sources like memoirs and correspondence and novelistic fiction. Thesis also takes account of science books by Vladimír Macura, who made intense research about Karel Slavoj Amerling and issues of Czech national revival. Besides enumeration of differences and similarities, in the end this thesis leads to interpretation of the novels.

Key words: Budeč, historical prose, Karel Slavoj Amerling, mystification, Vladimír Macura

Obsah

1	Úvod.....	6
2	Tetralogie.....	8
3	Dva pohledy.....	10
3.1	Vlastenci vs. vypravěč a Johann Mann	10
3.2	Nepraktické vizionářství	11
4	Amerling.....	14
4.1	Velmistr Strnad.....	14
4.2	Úskalí diasofie.....	16
5	Budeč	17
5.1	Roh Žitné a V Tůních.....	17
5.2	Románová podoba.....	18
6	Antonie	21
6.1	Fanatička	21
6.2	Mužatka	22
6.3	Guvernantka.....	24
7	Úklady, fabulace a hra	25
8	Mýtus	28
8.1	Mytologičnost Budče	28
8.2	Chrám a holubník	31
9	Sen	33
10	Velké kateřinské drama.....	37
11	Mystifikace	40
12	Libertas Bohemica.....	45
12.1	Data.....	45
12.2	Motiv.....	45
13	Závěr: Deus ex fabula	49
14	LITERATURA	53

1 Úvod

Tato bakalářská práce si klade za cíl postihnout způsob, jakým Vladimír Macura využíval při psaní románové tetralogie *Ten, který bude*¹ dostupné informace o Karlu Slavoji Amerlingovi. Hlavní linií výkladu bude srovnávání poznatků o něm jako historicky doložené osobě s charakteristikou románové postavy téhož jména. Přihlédneme i ke skutečnostem, které s Amerlingem s ním souvisejí, např. k projektu jménem Budeč,² který je rovněž zobrazen v prózách. Neaspirujeme na srovnávání většího počtu reálií, kterých je v *Tom, který bude* celá řada, poznatky získané na základě tohoto detailnějšího zmapování ale zobecníme jako „modelové“ pro nastínění Macurovy metody. Kromě pokusu o její popsání naše zjištění poslouží i k interpretaci románové fikce. Neklademe si za cíl vytvořit na základě čtení a srovnávání materiálů historiografickou práci a vyčerpávající výklad o Karlu Slavoji Amerlingovi či předkládat vlastní teze o událostech 19. století, soustředíme se primárně na umělecký text a jeho interpretaci.

Souběžně s prací na tomto textu byla dokončena monografie o Macurově životě a díle *Ten, který byl: Vladimír Macura mezi literaturou, vědou a hrou*.³ Napsal ji jeho dlouholetý spolupracovník a blízký přítel Pavel Janoušek a k dispozici nám poskytl její rukopisnou verzi.⁴ Vzhledem k množství poznatků obsažených v knize, ve které autor mimo jiné v příslušném oddílu taktéž komentuje a interpretuje románovou tetralogii, k ní budeme nejednou přihlížet. Díky Pavlu Janouškovi máme také přístup k jedné složce z Macurovy elektronické pozůstalosti, která obsahuje řadu výpisků a rešerší, týkajících se 19. století, známých jako tzv. Kalendář.⁵ Najdeme zde konspekty a poznámky k jednotlivým jménům, letopočtům, lokalitám atd., které Macuru v průběhu jeho bádání zaujaly, a mezi nimi i jeho pro nás podstatné poznámky k Amerlingovi a Budči. Sám Macura Kalendář označil za „takový soukromý ‚slovníček‘

¹ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), 718 stran.

² Amerling pokládal slovo Budeč za maskulinum, my v této práci v souladu s většinou textů volíme užívání feminina.

³ Janoušek, Pavel: *Ten, který byl: Vladimír Macura mezi literaturou, vědou a hrou* (rukopis, 2014), 425 stran.

⁴ Rukopis neprošel redakční úpravou a při citování do něj nezasahujeme.

⁵ Uvádíme jako Elektronický archiv Vladimíra Macury – složka \TEXTY\KALENDAR a při citování do textů nezasahujeme.

obyvatel dávno mrtvého českého světa 19. století“.⁶ Detailnější popis elektronické pozůstalosti lze nalézt v kapitole „Archiv“⁷ zmíněné Janouškovy monografie nebo v jeho studii „Macura, Rajska, Čelakovský a Vratislav“,⁸ kde uchopil Macurův umělecký text právě na základě znalosti jeho poznámek a deníkových záznamů.

My budeme s uměleckým textem konfrontovat navíc dokumenty, se kterými sám Macura jako vědec pracoval – jsou uvedeny jako zdroje jeho odborných textů či poznámek v Kalendáři. Patří mezi ně např. vědecké a životopisné práce o Amerlingovi, dobová korespondence či paměti. Pokusíme se s jeho románovými texty usouvztažnit i Macurova badatelská zjištění z této oblasti, převážně soustředěná do knihy *Znamení zrodu*.⁹ A tak budeme vlastně nepřímou „reagovat“ na častá tvrzení o důležitosti znalosti jak odborného, tak i beletristického díla autora pro jejich uchopení¹⁰ a konstatování jejich úzkého vztahu.¹¹ Janoušek v monografii píše: „S nepřilíš velkou nadsázkou by tak bylo dokonce možné tvrdit, že Macura patřil k tomu typu spisovatele a člověka, který svou prací i svým životem ‚píše jeden jediný text‘, formovaný a stylizovaný podle jednotícího principu. Jeho způsob existence, myšlení a psaní totiž utvářel specifickou jednotu, v níž se její jednotlivé součásti vzájemně úzce doplňovaly a podmiňovaly.“¹² Zásadní pro nás při komparaci budou nalezené „odchylky“, popřípadě jejich absence, které jsou spolu se samotným uměleckým textem výchozí pro některé závěry, podobně jako byly klíčové při interpretaci vybraných momentů tetralogie v monografii i pro Janouška.

⁶ Citová exkurze do národního obrození aneb Macurovy „mikrodějiny“ (rozhovor s Ondřejem Hausenblasem), in *Čeština doma a ve světě*, 1997, č. 4, s. 7.

⁷ Janoušek, Pavel: *Ten, který byl: Vladimír Macura mezi literaturou, vědou a hrou* (rukopis, 2014), s. 18–34.

⁸ Janoušek, Pavel: Macura, Rajska, Čelakovský a Vratislav, in: *Česká literatura*, 2003, č. 5, s. 546–560.

⁹ Macura, Vladimír: *Znamení zrodu: české národní obrození jako kulturní typ* (Jinončany: H&H, 1995), 264 stran.

¹⁰ Srov. např. Rak, Jiří: Znovuzkříšení historického románu, in: *Dějiny a současnost*, 1999, č. 6, s. 53.

¹¹ Srov. např. Bělunková, Libuše: Macurova Budeč, in: *Host*, 1999, č. 9, s. III–IV.

¹² Janoušek, Pavel: *Ten, který byl: Vladimír Macura mezi literaturou, vědou a hrou* (rukopis, 2014), s. 6.

2 Tetralogie

Primárními beletristickými texty jsou čtyři prózy tvořící tetralogii *Ten, který bude*. Knihy *Informátor*,¹³ *Komandant*¹⁴ a *Guvernantka*¹⁵ vyšly už dříve samostatně, poslední *Medikus* až v souborném vydání, spolu s nově přidaným „Prologem“. Díly jsou psány v různých žánrech typických pro literaturu 19. století, nebo na ně odkazují – můžeme řečeno s Danielou Hodrovou mluvit i o „polohách“.¹⁶ Každý se primárně odehrává v jiné době, přičemž místy se sledovaná období překrývají. Rovněž některé postavy vystupují ve všech čtyřech dílech, mají v nich ale různou důležitost a úlohu. Všechny romány jsou uvozeny italskými větami, které pochází z hudební terminologie a určují jejich „tempo“ – proto např. Hodrová hovoří o románové „symfonii“.¹⁷ Vzhledem k provázanosti textů nebudeme pracovat s jedním vybraným románem, ale s celkem, ačkoli námi sledované téma se v románech objevuje nerovnoměrně. Dle četnosti zmínek z nich budeme citovat a vycházet v první části práce, která se soustředí na sběr a porovnání zmínek o Karlu Slavoji Amerlingovi, pro další úvahy a závěr ale hraje roli čtení celého souboru. Stručně nyní charakterizujeme všechny romány pro přehlednost a ucelenost v pořadí, v jakém jsou otištěny v *Tom, který bude*.

Informátor se soustředí na předbřeznovou vlasteneckou společnost a její aktivity. Hlavní postavou je Johann Mann, který zřejmě není na rozdíl od ostatních inspirovaný žádnou konkrétní historickou osobou, jako postava byl vytvořen nejspíš na základě několika různých zmínek v dokumentech.¹⁸ Má zájem o jednu z vlastenek, krásnou Antonii Rajskou, a snaží se ji všemožnými způsoby, intrikami a pastmi získat a vybojovat. Na pozadí toho dochází ke stavbě Amerlingovy Budče a práci na české encyklopedii. Děj graduje i skutečností, že Mann se stane informátorem, konfidentem, který policii prozrazuje, co vlastenci dělají. Kromě této hlavní linie vyprávění v er-formě má próza ještě jednu linii „vnitřní“ – NOVELU,¹⁹ kterou píše Johann Mann a která děj *Informátora* parafrázuje (jde o jeho fiktivní autorský text

¹³ Macura, Vladimír: *Informátor* (Praha: Favia International, 1992), 194 stran.

¹⁴ Macura, Vladimír: *Komandant* (Praha: Mladá fronta, 1994), 190 stran.

¹⁵ Macura, Vladimír: *Guvernantka* (Praha: Mladá fronta, 1997), 166 stran.

¹⁶ Hodrová, Daniela: Příběh, který byl, je a bude (čistě osobní recenze), in: *Tvar*, 1999, č. 14, s. 1.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Srov. Pořízková, Lenka: *Mystifikace (nejen) v české literatuře 20. století* (nepublikovaná dizertační práce, Univerzita Palackého v Olomouci, 2012), s. 130.

¹⁹ Názvy žánrů jsou v tetralogii psány verzálami, což zde zachováváme.

vložený do příběhu). NOVELA je kromě toho personifikována jako postava románu, místy je přímo ztotožněna s Antonií.

Komandantem je Josef Václav Frič. Dějová linie zpracovává dění během svatodušních bouří 1848 a líčí Friče jako vůdce studentské skupiny revolucionářů, kteří se zabarikádují v Klementinu. Líčeno je pozadí událostí – např. zajištění Lva Thuna nebo příchod Windischgrätzových vojsk do Prahy. Děj je prezentován jako výplod myslí nemocného, kolem Friče se totiž objevují přízračné postavy a situace, jež nazývá ŽIVÉ OBRAZY. Frič má dojem, jako by je naaranžoval a namaloval Jacques-Louis David, představují dramatické a velkolepé revoluční scény, ve kterých sám figuruje. Živé obrazy byly dobově oblíbené „divadelní“, avšak statické výjevy a autor se snaží experimentovat a inspirovat se jimi v literárním tvaru.

Guvernantka sleduje příběh Antonie Rajske a Františka Ladislava Čelakovského. Odehrává se hlavně v době jejich vratslavského soužití, tedy v letech 1845–1852, než zemřela Rajske a brzy po ní i Čelakovský. Tématem je jejich komplikovaný vztah. Sňatek z „vlasteneckého rozumu“ totiž nenaplnuje Antoniina očekávání, Čelakovský pro ni nemá příliš pochopení a její hlavní úlohou je starat se o děti z předchozího manželství i jejich vlastní. Do děje vstupuje student, kterého Rajske tajně podporuje v jeho spisovatelských aktivitách a na kterého Čelakovský žárlí, což vyústí v několik pokusů o odhalení neuskutečněné nevěry. *Guvernantka* je vyprávěna střídavě oběma hlavními protagonisty v první osobě a významný je kontrast rozdílných pohledů na stejné podněty. Próza je prostoupena elegickým tónem, hořkostí Antoniina zklamání, a slovo ELEGIE je (podobně jako v případech NOVELY) zpracováno i do děje jako opakovaný motiv.

Medikus je vyprávěn v ich-formě a stylizován jako autentické PAMĚTI hlavní postavy a vypravěče Ferdinanda Máchala, zřejmě fiktivní postavy bez konkrétního historicky prokazatelného protějšku (podobně jako u Johanna Manna).²⁰ PAMĚTI jsou vlastně součástí jeho chorobopisu šílence a chovance v Kateřinkách, což dodává textu na grotesknosti. Máchal je zpočátku součástí kruhu vlastenců a Budče, později se stává dvorním lékařem Ferdinanda Dobrotivého. Snaží se prosadit některé výstřední pronárodní podniky. Např. chce, aby si Ferdinand Dobrotivý adoptoval osiřelou dceru Karla Havlíčka Zdeny, navrhuje, aby Sokolové jako armáda vybojovali

²⁰ Srov. Pořízková, Lenka: *Mystifikace (nejen) v české literatuře 20. století* (nepublikovaná dizertační práce, Univerzita Palackého v Olomouci, 2012), s. 131.

české království, nebo zosnuje spiknutí, ve kterém figuruje i postava jménem Karel Sabina. Próza upomíná i na děje ostatních dílů tetralogie a všechno vrcholí divadelní scénou v blázinci, které se budeme věnovat v této práci v kapitole „Velké kateřinské drama“.

3 Dva pohledy

3.1 Vlastenci vs. vypravěč a Johann Mann

Amerlingův projekt všeučiliště Budeč vznikl na sklonku třicátých let 19. století a realizován a následně ukončen byl v průběhu první poloviny let čtyřicátých. Jde současně i o konec doby, kterou Macura sleduje ve své monografii o národním obrození *Znamení zrodu*. Vlastenecká společnost je již zavedená, má své rituály – typické je scházení se v salonech, národně emancipační aktivity, jako sepisování encyklopedie kruhem vlastenek, návštěvy vlasteneckých plesů nebo přijímání vlasteneckých jmen. Tyto zvyky slouží i k jejímu vydělení a vymezení, protože nejde o činnosti „běžné“. Macura v odborných pracích upozorňuje i na tehdejší nedostatek publika, který v mnohém zadal podnět k tomu, že vlastenci si budovali svět, který bychom mohli nazvat jakousi „virtuální realitou“.

Prozaické dílo *Ten, který bude* tuto situaci a prostředí zobrazuje a do fikce její charakteristické rysy přejímá. V prózách existuje napětí mezi vlasteneckou společností a postavami „zvenčí“. V *Informátorovi* je to výrazné díky ústřední postavě Johanna Manna a vypravěči. Na začátku textu přijíždí Johann Mann do Prahy, kde se seznamuje s jednotlivými postavami a činnostmi, Antonie ho zavede i do salonu u Josefa Friče, sám se později takticky podílí na chodu Budče, aby byl nablízku Antonii, jak jsme již zmínili ve stručném shrnutí děje. Mann komunikuje nejen s vlastenci, ale i s „nevlasteneckými“ složkami obyvatelstva nebo dokonce policií. A v románech *Ten, který bude*, konkrétně právě v *Informátorovi*, který dějově a časově odpovídá našemu sledovanému tématu nejvíce a Amerling v něm vystupuje nejvýrazněji z celé tetralogie, si můžeme povšimnout dvou rozdílných pohledů na něj i jeho velkolepé plány. První skupinou se specifickým úhlem nahlížení jsou podobně smýšlející lidé, hlavně ženská vlastenecká společnost encyklopedistek v čele s Rajskou, tedy postavy,

kteří ho považují za hrdinu, svého mistra, k němuž vzhlíží se zbožnou úctou. Ti s ním také sdílí právě onu „virtuální realitu“.

Druhý pohled zaujímá zmíněný ústřední Johann Mann a vypravěč prózy. Není v úplné opozici, nejde o pohled na Amerlinga jako negativní postavu, podvodníka. Jak Mann, tak i vypravěč ale vyjadřují skepsi, výrazně ironizují Amerlingovu organizační neschopnost, nerealizovatelnost přehnaných a utopických záměrů, romantické vytržení a odtrženost od skutečnosti. Jeho portrét a prezentace v próze tak nejsou jednostranné a v románech není využita čistě vlastenecká rétorika, ani střízlivý a racionální přístup. Když například Amerling shání finanční prostředky pomocí dlouhých, patetických dopisů, Mann to označuje expresivním slovesem „vyškemrat“.²¹ Sám sebe Amerling považuje za vykonavatele vyššího poslání. Zatímco vlastenci jeho i jeho úkol berou vážně, Mann na vše nahlíží spíše jako na komické: „Mannovi připadal sice obraz Amerlinga, jak sedí ve své prkenné vížce vysoko nad městem (jako holub doupňák, jako strnad), docela komický (sedí na vejci!), ale Antonie se tvářila upjatě.“²² Pro něj je navíc Amerling sokem v lásce a jeho opravdovým zájmem není žádné národní uvědomování, ale nedostupná Antonie Rajská.

3.2 Nepraktické vizionářství

Tomuto rozporuplnému přijetí a vnímání Budče i jejího zakladatele nasvědčují i prameny. V nich je Amerling primárně prezentován kladně, jako hrdina a jeden ze zásadních buditelů, který se zasloužil mimo jiné o velký pokrok v pedagogice. Nicméně i s odstupem je zřejmé, že jeho vizionářská osobnost byla v dobovém kontextu značně výstřední. Když lékař Amerling praktikuje svou metodu zavejcování, nový způsob léčení pomocí zábalů do vrstev mokrých prostěradel provázených drastickými dietami, který má organismus očistit, píše Jan Svatopluk Presl do Vratislavi Janu Evangelistu Purkyněmu: „Mají ho za blázna.“²³ Jeho neutuchající touha po vědění, vedoucí ke snaze o vševědění a vychovávání člověka specializovaného ve všech oblastech, rovněž nebyla pokládána za reálný plán. Eva Hoffmannová v monografii *Karel Slavoj Amerling* uvádí: „Jsou-li žáci toho schopni najednou? Toť aby v Budči i umřeli? A pak? K čemu by jednotlivý žák to všechno

²¹ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 99.

²² Tamtéž, s. 128.

²³ Hoffmannová, Eva: *Karel Slavoj Amerling* (Praha: Melantrich, 1982), s. 54.

potřeboval? Všichni nemohou být vším, říkalo se tehdy po Praze.“²⁴ Nejvíce problematickou stránkou Amerlingovy osobnosti se pak zdá být snilkovství a nepraktičnost, která ho znovu a znovu nutila shánět peníze u spřátelených mecenášů, mezi něž patřil i Josef Jungmann. A právě zmatek a chaos se mnohdy podepsaly i na pedagogickém působení a kvalitě výuky ve škole Budeč. Mojmír Dýma píše v poznámce k dopisu od Josefa Regnera Amerlingovi ze 7. března 1842 toto: „Po návštěvě ‚Budče‘ však byl zklamán nepořádkem a rozmíškami mezi učiteli a tím, že praxe v Budči neodpovídala tomu, co o ní Amerling psal.“²⁵ A pak k dopisu od Regnera Amerlingovi z 16. září 1844 připojuje: „Regner opět otevřeně vyjadřuje za rodiče žáků nespokojenost s pořádky v Budči. Znovu zdůrazňuje, že způsob vyučování je dobrý, ale vytýká nesvornost mezi učiteli a nedodržení učebního programu, za nějž se platilo.“²⁶ A to šlo o komentář pouhých náznaků situace reflektovaných v korespondenci.

V Jahnově knize *Karel Slavoj Amerling: obraz života a práce* najdeme tento poznatek: „Probírajíce se v díle Amerlingově přicházíme ovšem i na partie méně nám se zamlouvající, kde jednak spisovatel upadá ve své zamilované filosofické horování, ano téměř blouznění, anebo kde provozuje po svém způsobu filologické hloubání a zápasí s jazykem o výraz svých myšlének ne vždy s úspěchem žádoucím.“²⁷ Z Amerlingovy terminologie, která obsahuje i na svou dobu těžkopádné novotvary, si dělá legraci dokonce tehdejší obrozenecká společnost (František Ladislav Čelakovský nebo Karel Havlíček).²⁸ Na jeho poému *Člověk veliká pohádka*²⁹ reaguje František Jaromír Rubeš parodickým textem *Člověk malá pohádka*.³⁰ Sám Macura ve *Znamení zrodu* naznačuje, že mezi tehdejšími Pražany vlastenci příliš oblíbeni nebyli, což souvisí s jeho tezí o obrození jako o podniku skupinky intelektuálů, která se chovala jako výlučná, nebyla v přímém kontaktu s obyvatelstvem Prahy, natož pak s českým venkovem. A Amerling se zdá být mezi vlastenci extrémem.

²⁴ Hoffmannová, Eva: *Karel Slavoj Amerling* (Praha: Melantrich, 1982), s. 52.

²⁵ *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: výběr z korespondence*, ed. M. Novotný a M. Dýma (Praha: SPN, 1960), s. 70.

²⁶ Tamtéž, s. 140.

²⁷ Jahn, Jiljí Vratislav: *Karel Slavoj Amerling: obraz života a práce* (Praha: F. Šimáček, 1893), s. 30.

²⁸ Srov. Kučerová, Vlasta: *K historii ženského hnutí v Čechách (Amerlingova éra)*, (Brno: Ženská revue, 1914), s. 13.

²⁹ Amerling, Karel Slavoj: *Člověk veliká pohádka*, in *Vlastimil*, díl I–IV, 1840.

³⁰ Rubeš, František Jaromír: *Deklamovánky a písně. Swazeček V* (Praha: Jan Host. Pospíšil, 1847), s. 17–30.

Na druhou stranu je nutno podotknout, že podle pramenů a odborné literatury Amerling zaujal ještě v době před Budčí svými přednáškami skutečně široký okruh lidí nevyjímaje ani hraběte Lva Thuna, který později hrál zásadní roli v jejím příběhu. Pokrokový byl ve věci vyučování napříč všemi sociálními vrstvami a podporou ženské emancipace. Na jeho hodiny, kde přednášel poznatky z mnoha rozličných oblastí, docházeli i dělníci. Z korespondence je zřejmé, že Amerlingův okruh, jakkoli relativně úzký, byl každým jeho krokem nadšen a každým gestem pohnut. Amerling inspiroval i Josefa Václava Friče a stal se předlohou pro postavu jeho románu *Naši předchůdci*.³¹ Tento představitel mladší generace vlastenců a buditelů a aktivní účastník českého společenského a kulturního života zvláště okolo a po roce 1848 ve svých *Pamětech* Amerlingovo působení komentuje takto: „Slovům a výkladům jeho bodří naši vlastenci vesměs jen s pobožnou hrůzou naslouchali [...] Pražský lid měl jej prostě za černokněžníka a poněvadž měl neženatý ten pán, patrně zbrklá hlava, v obcování a celém jednání svém nekonečné zvláštnosti, vzbuzoval pochybnost, je-li s ním za živa a bude-li s ním po smrti všechno v pořádku.“³²

Tento základní dvojí pohled na Amerlinga a Budeč bude podstatný v celé naší práci a budeme na něj odkazovat. Macura tento rozpor, kterého si jako vědec všímal, jak již bylo naznačeno, v prózách využívá. Slovy Pavla Janouška: „Nechtěl vlasteneckou společnost vykreslovat zevnitř, tedy z pohledu toho, kdo sdílí její ideály a mýty, ale naopak z perspektivy někoho, kdo ji nahlíží zvenku, kdo do ní pronikl, aniž ztratil kritický odstup.“³³ Od tohoto významotvorného kontrastu se totiž odvíjí jak některé konflikty mezi postavami, tak i účín určitých scén a obrazů. A prohlubuje a zvýrazňuje (ne-li vytváří) motivy, které budeme sledovat – hlavně hru nebo sen, jež Macuru zřejmě fascinovaly jako badatele i beletristu.

³¹ Frič, Josef Václav: *Naši předchůdci* (Praha: Melantrich, 1953), 247 stran. Původně publikován na pokračování v *Ruchu* č. 9–21 v roce 1884.

³² Frič, Josef Václav: *Paměti Josefa V. Friče. Svazek I* (Praha: nákladem Českého knihkupectví a antikvariátu (Dr. Frant. Bačkovský, 1891), s. 197.

³³ Janoušek, Pavel: *Ten, který byl: Vladimír Macura mezi literaturou, vědou a hrou* (rukopis, 2014), s. 242.

4 Amerling

4.1 Velmistr Strnad

V této kapitole se zaměříme na prezentaci Amerlinga v prozaické tetralogii *Ten, který bude*, nejprve v *Informátorovi*. Už zpočátku vyprávění figuruje jako známá osobnost. Když přijíždí Johann Mann se dvěma vlastenci, s lékařem Máchalem a farářem Zahradníkem, do Prahy, ihned se setkává s jeho slávou. Lékař Máchal má už při seznámení s Mannem „plná ústa jakéhosi slovanského učiliště a jakéhosi doktora Amerlinga.“³⁴ V kruhu vlastenců je Amerling nazýván superlativy a přízvisky jako Velmistr, Učitel, velký Učitel, Mistr, Nejvyšší Slavitel. Obklopuje ho věrná družina, „tajný spolek Slavitelů“.³⁵ Mannova a vypravěčova pochvalná označení oproti tomu v intencích oněch dvou pohledů nevyznívají pozitivně, často je jich užito se zjevnou ironií. Patrné je to např. ve scéně, odehrávající se v salonu u Fričů, kam Manna Antonie pozvala. Tam je svědkem vlasteneckého setkání kruhu encyklopedistek, kterým je Antonie „Diderotem“.³⁶ „Pan doktor Amerling vytáhl lejstra a křídou, kterou si bral ze stříbrného podnosu, psal na tabuli: Zvíře – Člověkozvěr – Člověk a Člověkobůh a ty slečny na něho zíraly s naprostým úžasem. Nemohlo být pochyb, že Člověkobůh je pro ně právě on a nikdo jiný. Také ta slečna naproti s hnědou pentlí ve vlasech se rychle uklidnila a vzhlížela k němu stejně zbožně jako ostatní, ba ještě zbožněji a prudce červenala, kdykoli Amerling hovořil o žádostech těla křížících se se silokřivkami duše.“³⁷ Atraktivitu pro okruh vlastenek encyklopedistek Amerling získává úměrně s narůstajícím zápallem a prací na Budči: „Posedlost Budče ho obklopovala stále zázračnější aureolou.“³⁸ Amerlingova věta „Budu vás potřebovat“, se kterou se obrací na potenciální pomocníky, je ostatně „zaklínadlem“,³⁹ jeho osobnost má až čarovnou moc. I proto touží Mann po přimknutí k Budči a po možnosti podílet se na kouzlu, které z ní číší, a Amerlinga chce pojmout minimálně naoko za přítele, aby dosáhl svého cíle s Rajskou.

³⁴ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 11.

³⁵ Tamtéž, s. 106.

³⁶ Tamtéž, s. 72.

³⁷ Tamtéž, s. 70.

³⁸ Tamtéž, s. 98.

³⁹ Tamtéž, s. 86.

Amerling je prezentován také jako osobnost značně nepraktická, oddaná svým ideálům, ale neschopná souběžně udržovat pod kontrolou např. finanční stránku projektu. Jako megalomanský organizátor a podněcovatel se neustále dostává do konfliktu s realitou a tím, co je a není možné za dané společenské situace vůbec dotáhnout do konce. „Zatímco Amerling-Strnad klidně seděl na svém budečském vejci a neztrácel hlavu. Netrpělivé věřitele přehlížel jako obtížný hmyz, když se ocitl v největších peněžních nesnázích, zakoupil pro Budeč ještě jeden pozemek kdesi u Plzně, jen aby dokázal, že pro něho žádné peníze nic neznamenaají. Policie prohledala dům, ale on si s klidem posadil na skrář trnovou mučednickou korunu. Thun zatím převzal celou Budeč do svého vlastnictví. Amerling dál seděl a čekal na svou příležitost.“⁴⁰ Amerlingovi se opravdu říkalo Strnad Klatovský – strnad se německy řekne die Ammer.⁴¹ Vypravěč toho využívá a vytváří výsměšnou scénu a Amerlinga karikuje. Přes to všechno o něm ale Johann Mann Lvu Thunovi v jedné z debat, ve které popisuje a prozrazuje zákulisní dění v Budči, uznale se znatelným respektem říká: „Nikdo druhý nemá tolik víry v sobě. A víry v sebe.“⁴² A dodává: „Amerlinga nemůže mít nikdo rád. Amerlinga se můžete jenom děsit.“⁴³

Protože je v *Informátorovi* Amerling jako vedlejší postava nahlížen hlavně optikou ironického vypravěče a jízlivého Johanna Manna, o jeho vnitřním světě se čtenář příliš nedozvídá. Ve zlomových okamžicích vztahů i zásadních momentech projektu Budče nemáme k dispozici žádný jeho vnitřní monolog a pouze minimum přímé řeči, vše je zprostředkováno. Jakkoli je zřejmé, že Macura četl nejen odbornou literaturu o něm, ale i jeho zápisky a korespondenci, a zajímaly ho neobvyklé Amerlingovy zájmy typu frenologie (lebkozpyt) nebo metoda zavejcování, které v prózách zmiňuje, z jeho perspektivy nevypráví a nedává mu jako postavě mnoho prostoru. Zaměřuje se na pohled na něj zvnějšku, kde je patrná snaha o demystifikaci jeho osobnosti.

⁴⁰ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 175.

⁴¹ Srov. Jahn, Jiljí Vratislav: *Karel Slavoj Amerling: obraz života a práce* (Praha: F. Šimáček, 1893), s. 4.

⁴² Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 109.

⁴³ Tamtéž.

4.2 Úskalí diasofie

Tato podkapitola doplní ještě několik poznatků o Amerlingovi v dokumentech, zvláště s ohledem na povahu jeho snah. Ve své podstatě Amerling stále sledoval nesnadně dosažitelný, ale vcelku prostý cíl. Jeho filozofií bylo postupovat od zdokonalení každého jedince ke zdokonalení společnosti. „Člověk má být prostě ‚velkou pohádkou‘, jak proklamovali staří filozofové a ze všeho nejdřív má poznat sám sebe.“⁴⁴ Ideově navázal na Komenského pansofii a názorné výukové metody, snažil se orientovat vševědně, jeho termínem diasoficky. A skutečně byl jako popularizátor vědy a učitel celého národa „považován za Komenského devatenáctého století“.⁴⁵ Po jeho vzoru o několik let později, než se odehrává děj románů a jeho životní etapa s Budčí, se Amerling dokonce snažil vytvořit obrovské dílo *Orbis Pictus čili Svět v obrazech*.⁴⁶ Je „stupněm druhým“ ke Komenského práci, vydané poprvé roku 1658. Shrnovat mělo poznatky všech odvětví a disciplín, mělo obsahovat různé obrázky a diagramy, které Amerling využíval i v zařízení svých učilišť. Výsledek práce vyšel roku 1852. Ve své snaze vzdělat všechny vším každopádně „Amerling působil jako sjednocující síla.“⁴⁷ Josef Václav Frič vzpomíná, že šlo o velice výjimečnou a ambiciózní snahu, která svým rozsahem a nerealizovatelností nejednou komplikovala Amerlingovi život a Budčí fungování. Píše: „Všeobsáhlejší záměr neměl a nesledoval dosud žádný Čech! Na otázku, co vlastně zamýšlel, možno mi jen zkrátka odpovědět, že *všechno!* –“⁴⁸ Přirozeně s tímto vzděláváním začínal u sebe, což vedlo až k tíživým faustovským úvahám, vysledovatelným v korespondenci.

Skutečnost, že Amerling a další osobnosti z budečského okruhu byli častými hosty a inspirátory v salonech, jak můžeme číst v románech, konstatuje Macura ve studii „Salon u Fričů a konverzační slovník pro dámy“.⁴⁹ Dílem, které se zřejmě stalo předobrazem encyklopedie v *Informátorovi*, je fragment všennaučného slovníku,

⁴⁴ Hoffmannová, Eva: *Karel Slavoj Amerling* (Praha: Melantrich, 1982), s. 118.

⁴⁵ Spěváček, Václav: *Karel Slavoj Amerling* (Klatovy: Okr. vlastivědné muzeum dr. Karla Hostoše, 1962), s. 21.

⁴⁶ Amerling, Karel Slavoj: *Orbis Pictus čili Svět v obrazech* (Praha: nákladem Českého museum, 1852), 112 s.

⁴⁷ Hoffmannová, Eva: *Karel Slavoj Amerling* (Praha: Melantrich, 1982), s. 29

⁴⁸ Frič, Josef Václav: *Paměti Josefa V. Friče. Svazek I* (Praha: nákladem Českého knihkupectví a antikvariátu (Dr. Frant. Bačkovský, 1891), s. 198. Kurzíva Josef Václav Frič.

⁴⁹ Macura, Vladimír: Salon u Fričů a konverzační slovník pro dámy, in: *Salony v české kultuře 19. století*, ed. H. Lorenzová a T. Petrasová (Praha: KLP, 1999), s. 75–87.

výsledek tříleté práce skupiny vlastenek, který je uložený v Amerlingově pozůstalosti v Památníku národního písemnictví⁵⁰ od dob, kdy si ho Amerling vyžádal od Antonie po jejím sňatku nazpět, a jehož ukázkou Macura vydal.⁵¹ Podle jeho zápisků v příslušné elektronické složce⁵² Kalendáře můžeme potvrdit, že pozůstalost prostudoval.

5 Budeč

5.1 Roh Žitné a V Tůních

Budeč byla realizací nového přístupu ke vzdělání – první školou svého typu. Základní kámen Budče byl položen 25. června 1842 za přítomnosti Jana Svatopluka Presla, Pavla Josefa Šafaříka, jeho syna Vojtěcha, syna Palackého Jana, rodiny Fričovy, Bohuslavy (tedy Antonie) Rajské, obou doktorů Špottových a Josefa Václava Staňka.⁵³ Budeč se vedle Porady učitelské brzy stala vrcholnou pedagogickou institucí doby předbřeznové.⁵⁴ Koncept výuky reflektoval diasofické snahy a Amerling se hlásil i ke Komenského odkazu. Tomáši Burianovi 3. dubna 1839 píše: „Amos Komenský, muž ten musí míti nádhernou, velikosti jeho přiměřenou sochu v Budči. Budeč jest prastará první naše škola, založená Krokem, a má (dej bůh) věštit budoucnost.“⁵⁵ Komenský byl nakonec v Budči vyobrazen na velké fresce Josefa Božetěcha Klemense.

Na rohu Žitnobranské ulice (dnes Žitné) a ulice V Tůních se nacházela zahrada, kterou Amerling již dříve používal pro pěstování zeleniny a průmyslových plodin, a zahradní domek, kde Amerling „s několika spolupracovníky a chudými hochy“⁵⁶ žil. Takřka ihned se v těchto prostorách začaly konat přednášky a setkání. Za finančního přispění řady přátel a osobností, které Amerling oslovil, zde počala růst i samotná stavba, která se neustále rozšiřovala a proměňovala. Dokončena byla jako třípatrový

⁵⁰ Srov. Hoffmannová, Eva: *Karel Slavoj Amerling* (Praha: Melantrich, 1982), s. 70-72.

⁵¹ Rajská, Bohuslava a kol.: *Encyklopedie budečských panen* (Praha: Tvar, 1998), 32 stran.

⁵² Elektronický archiv Vladimíra Macury – soubor
TEXTY\KALENDAR\BIOGRAF\BEDNA\oAMERLIN.6o2

⁵³ Hoffmannová, Eva: *Karel Slavoj Amerling* (Praha: Melantrich, 1982), s. 46.

⁵⁴ Srov. Heroldová, Iva: Rozvoj školství a osvěty v Čechách v době národního obrození, in: *Etnografie národního obrození* (Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1978), s. 51.

⁵⁵ *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: výběr z korespondence*, ed. M. Novotný a M. Dýma (Praha: SPN, 1960), s. 42.

⁵⁶ Tamtéž, s. 43.

dům s věžičkou, který se následně stal hlavním sídlem neobyčejného vzdělávacího projektu. „Budeč měl tudíž býti něčím z brusu novým a nevidaným, *všemuseem* a *všeučilištěm odborným* [...]“⁵⁷ Na jednom místě chtěl Amerling soustředit všechny obory lidského vědění a jejich vyučování, to všechno navíc s důrazem na národní uvědomění a slovanství. Po ruce mu byla řada oddaných spolupracovníků: zmíněný malíř Josef Božetěch Klemens, Svatopluk Tyl, Jan Branímír Tyl, Josef Kalina a další.⁵⁸ Ze salonů se sem přesunuly i aktivity ženského spolku, kterému zde byly dokonce zvlášť vyhrazeny dvě místnosti.⁵⁹ Pro vlastenky a jejich rozptýlení byly pořádány bály, vycházky, výlety, besedy a jiná zábava.

Amerlingovi pražská Budeč, jak vyčteme z dokumentů, zdaleka nestačila. Ještě během práce na ní píše 24. července 1842 Rajske: „Bohuslavo, brzo pojedeme, as za 14 dní, do Plzně stavěti druhý Budeč; nevím, zdali sem to již Vaší duši svěřil, že 2 místa k stavbě, zahradu i domek zbouratelný s placem nárožním sme koupili pro Budeč plzenský.“⁶⁰ Amerling na podzim 1843 zakupuje i důl a huť v Horomyslicích. I kvůli jeho očividné neschopnosti hospodařit a realizovat své plány strategicky, postupně Lev Thun převádí v roce 1843 preventivně dům na své jméno a o finance se stará Josef Frič, jak píše 22. prosince Amerling Františku Ladislavu Čelakovskému do Vratislavi.⁶¹

5.2 Románová podoba

Macura poměrně věrně tento obraz Budče využívá ve fikci, včetně důrazu kladeného na vlastnění dagerotypu, který se v dokumentech objevuje. Světloobraz, jak jej nazývá Amerling, je v románech chloubou Budče, ke které uvádí své zahraniční hosty. I tady nachází vypravěč prostor pro ironii: „Ale Polák si přístroj v Klemensově lžiateliéru prohlédl se zdvořilou zdrženlivostí. Prohlásil, že už ho viděl. Zklamal Amerlinga i Klemense tvrzením, že už svůj světloobraz má.“⁶² Amerling hostovi

⁵⁷ Jahn, Jiljí Vratislav: *Karel Slavoj Amerling: obraz života a práce* (Praha: F. Šimáček, 1893), s. 52. Proklad, který značíme kurzívou, Jiljí Vratislav Jahn.

⁵⁸ Srov. např. Hoffmannová, Eva: *Karel Slavoj Amerling* (Praha: Melantrich, 1982), s. 53.

⁵⁹ Srov. Kučerová, Vlasta: *K historii ženského hnutí v Čechách (Amerlingova éra)*, (Brno: Ženská revue, 1914), s. 30.

⁶⁰ *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: výbor z korespondence*, ed. M. Novotný a M. Dýma (Praha: SPN, 1960), s. 79.

⁶¹ Tamtéž, s. 121.

⁶² Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 110.

ukazuje, kde se chystá zřídit barvířskou dílnu, kde chemické laboratorium Břetislava Paula, truhlářskou dílnu, kde tiskárnu, přednáškové sály, kde budou pracovat encyklopedistky, kam umístí kranologický či přesněji kefalologický sál, knihovnu, dílnu jemné mechaniky, kam nemocnici, sušárnu rostlin pro herbář a účely medicínální, dílničku na vycpávání zvířat a preparaci koster, kde bude zeď ze všech hornin z Čech, umělé jeskyně se slojemi černého a hnědého uhlí, kde botanická zahrada s kompletní českou květenou.⁶³ Jinde vypravěč zmiňuje: „Odněkud zdí sem pronikaly hubené hlásky chlapců, které tu cepovali ve zpěvu [...]“⁶⁴ V tomto vyčerpávajícím výčtu předmětů a specializací v podstatě kopíruje Macura skutečné záměry Amerlinga.

Hrdina románu Mann se potřebuje stát součástí tohoto kolektivu a být ve středu dění. A tak se horlivě vrhá na práci na encyklopedii – ovšem bez valného úspěchu u Rajske. „Zvažovala ho na miskách slov, pitvala jako Amerling skokany, které mu nosil novopečený budečský kantor Kalina se svými třemi žáky z pedagogických vycházek za hradby.“⁶⁵ Díky své přítomnosti v tomto okruhu se dozvídá řadu informací, které posléze může vypovědět Lvu Thunovi, jenž se přirozeně jako investor o čím dál tím víc podivínský projekt zajímá, a informovat jako konfident i policii. „Především Thuna zajímalo, kdo všechno na Budeč přispívá. Mann o tom mnoho nevěděl, ale cosi přeci jen tu a tam zaslechl. Celkem však byla finanční situace Budče záhadou i pro samého Amerlinga. Sotva utratil hromadu peněz za pozemek, už tahal z kapsy nové tisíce na stavbu domu, na dříví, na zařízení. Dostavěl dvě poschodí a pustil se do třetího. Plakal, že nemá čím nakrmit své učedníky, a zahájil stavbu hvězdárny na střeše. Copak Praha potřebuje hvězdárnu právě na rohu ulice Žitnobranské a V tůních? To snad nejsou hvězdy odjinud k vidění? Jenomže blázen Amerling chce mít všechny nauky v Budči pod jednou střechou. Už teď si zapisuje každý den do tlusté knihy, jaké je v Praze počasí. Když prší, napíše, že prší, když je sucho, napíše, že je sucho, a co nevidět tu bichli přestěhuje do hvězdárny, jen co bude dokončena a pobita plechem, protože ve věži bude také meteorologická stanice. Čili jak Amerling říká: Počasoznatelna.“⁶⁶ Dále Thuna a policii zajímá, kdo do Budče chodí a zvláště pokud jde o nějaké slovanské hosty. To je předzvěstí problémů, které Amerlinga a

⁶³ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 111.

⁶⁴ Tamtéž, s. 181.

⁶⁵ Tamtéž, s. 164.

⁶⁶ Tamtéž, s. 108–109.

Budeč nakonec potkaly a staly se projektu spolu s dluhy a materiálními nesnáze osudnými. Z citovaného úryvku je patrné, nakolik vypravěč, resp. i Mann, klade důraz na racionální pohled na věc, nepodléhá vlastenecké hysterii, ale podivuje se, co za Amerlingovým jednáním skutečně vězí. Nechápe ani smysl některých jeho aktivit a jiné znevažuje, ačkoli se jich účastní jeho společník lékař Máchal. „Máchal se Špottem sebrali někde na chodníku dvě žebračky a přestěhovali je sem. Napájeli je horkou slepičí polévkou a balí do prostěradla. A ve vedlejším pokoji se nechá týrat Amerlingovou metodou zavejcování jakýsi sebeobětavý postarší patriot.“⁶⁷

Příznačné je románové prostředí, ve kterém se vlastenci včetně Amerlinga pohybují a kde vyrůstá i Budeč, a charakteristika Prahy. „Protože v tomto městě všechno něco znamená.“⁶⁸ Praha je nazývána městem stínů,⁶⁹ kostnicí:⁷⁰ „Kosti. Všechno kolem jsou kosti. Kosti dávné slávy, ze kterých masíčko ozobal čas.“⁷¹ A Mannovi se „[...] slily ty obě věci do jediného obrazu. Vlastenci a kosti. Totentanz. Totentantzchen. Věrně se přimkli k podstatě tohoto města, kde nic není pravé a živé.“⁷² Tanec implikuje pohyb – rozpohybování – a město mu udává rytmus. Vlastenci a vlastenky jsou v návaznosti na toto pojetí prostoru města „kostrouni“ a „kostrounky“. Pozoruhodně toto interpretuje Janoušek, když vnímá, že zde nejde o zrod, ale naopak zanikání. „Autorský nadhled nad někdejší vlasteneckým ‚blouzněním‘, jenž je prostřednictvím Manna vyjadřován, ovšem neznámá, že by postoje této postavy byly ztotožnitelné s postoji autora. Právě naopak – rozcházejí se v tom zásadním. Zatímco Macura národní obrození a jeho projevy chápal jako okamžik ‚zrodu‘, tedy předzvěst budoucnosti, jejíž součástí jsme i my, Mannovi se naopak toto vše jeví jeho projev zvetšelé a mrtvé minulosti. Jestliže dobový (nejen český) nacionalismus produkoval metafory zmrtevýchvstání, obrození, probuzení, procitnutí a nového života, tak Mann vlastenecké kruhy opakovaně charakterizuje jako ‚chorovod kostlivců‘ a Prahu jako město plné kostí a beznadějně prostoupené ‚mrtvolným pachem‘.“⁷³ Všechno pražské – opera, stavby, sloupy, budovy, chrámy –

⁶⁷ Tamt Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 127.

⁶⁸ Tamtéž, s. 52.

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ Tamtéž, s. 36.

⁷¹ Tamtéž, s. 37.

⁷² Tamtéž, s. 42.

⁷³ Janoušek, Pavel: *Ten, který byl: Vladimír Macura mezi literaturou, vědou a hrou* (rukopis, 2014), s. 243.

navíc znamená signum.⁷⁴ Znamení, znak, symbol odkazují k něčemu dávnému a minulému a zároveň upomínají na Macurův sémiotický přístup.

6 Antonie

6.1 Fanatička

Další výraznou postavou, spjatou s Budčí i samotným Amerlingem, je Antonie Rajská. Nejprve charakterizujeme její úlohu románové postavy z hlediska našeho tématu. Podobně jako Mann se uchází o Antoniiinu přízeň i Amerling. Taktika, jak si získat její pozornost, je prostá a těžší z již konstatovaného nadšení jeho osobností. Vypravěč komentuje jeho šance: „Amerling vsadil zřejmě na mocnou přitažlivost, na ohromující zázračnost svého plánu. Nemusel Antonii oťukávat pohledy, nemusel za ní běhat s korekturami, nemusel ji pronásledovat, aby pak tu a tam nenápadně utrousil nějaké působivé moudro [...] Důležité bylo, že Amerling Antonii nadbíhat nemusel, mohl jít rázně a pevně za svým a sama ta cesta byla tak závratná, tak velkolepá, že její oči se musely samy od sebe obracet k němu. Ta Amerlingova výhoda muže [Manna] trochu dráždila.“⁷⁵ Mann tvrdí, že „Antonie je srostlá s Budčí. Budeč, to je Antonie. Budeč ještě nestojí, ale v Antonii už je.“⁷⁶ Je nositelkou patetických přízvisek a symbolické velké role patronky, kterou projekt i samotný doktor Amerling potřebuje po svém boku. Vystupuje mezi vlastenci jako oblíbená a zbožňovaná žena, oplývající krásou i inteligencí. Kromě Manna a Amerlinga se o ní uchází ještě básník Samoslav Hroboň. Mann uvažuje o Antonii a o tom, jestli je nakloněna vztahu s ním, „[n]ebo naopak počítá ve svých životních plánech s Amerlingem. Takové jako ona jistě mířivají vysoko a Amerling je pro ty české fanatičky víc než synovec arcivévody Štěpána.“⁷⁷ Tato komplikovaná milostná situace je opakovaným motivem – stačí, aby Antonie projevila jednomu ze tří mužů náznak sympatie, a ostatní žárlí a sledují to „s nevlídnou pozorností.“⁷⁸

⁷⁴ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 38.

⁷⁵ Tamtéž, s. 88–89.

⁷⁶ Tamtéž, s. 90.

⁷⁷ Tamtéž, s. 77.

⁷⁸ Tamtéž, s. 73.

To je její situace a vztah k Amerlingovi v *Informátorovi*. Mannovi se to jako dalšímu nápadníkovi nehodí, což ústí v posměšné: „Jenom Antonie si myslí, že má poslání, že je něco víc. Paní Jandové roste břicho. A Antonii roste Budeč. Uvidíme, jakého pancharta zplodí, říkal si v duchu muž s myšlenkami na pomstu.“⁷⁹ O pomstu se pak snaží opakovaně – ovlivnit a narušit vztah mezi Amerlingem a Antonii se pokouší i tak, že naznačuje a domlouvá doktoru Fričovi: „[B]yla by jí [Antonie] škoda. Kdyby se měla s Amerlingem zřítit do propasti. Zaslouží si lepší osud.“⁸⁰ Obrací se na něj s požadavkem, aby s ní promluvil a vysvětlil jí, jak nestabilní situace v Budči postupně vzniká.⁸¹ Nicméně Antonie jeho racionální uvažování a chladný vztah k buditelskému poslání nesdílí, není ochotna vidět, v podstatě obdobně jako Amerling sám, blížící se zánik. „Na Antonii Rajské Manna oslňovalo, jak si nedělá starosti se stavem Budče. Vůbec neměla chuť poslouchat, jak to tam chodí, jak dotírají věřitelé, jak propukají hádky a rvačky, nechtěla nic slyšet o tom, že se z dílny ztratila platina. Složila slib a nic jiného ji nezajímalo.“⁸² Koho skutečný stav naopak zajímal hodně, byl majitel budovy Lev Thun a policejní komisař von Muth.

6.2 Mužatka

Amerling jako historická osobnost znal Antonii z dob, kdy byl prvním přednášejícím a měl co dočinění s vytvářením encyklopedie v salonech. Antonie mu byla velkou inspirací, z hloučku vlastenek mu nejvíce imponovala a ucházel se o ni jako o partnerku. „Jako Rajská byla srdcem tohoto shromáždění, tak Amerling byl jeho hlavou, byl dirigentem tohoto dámského koncertu.“⁸³ Jak se můžeme dočíst ve vzájemné korespondenci,⁸⁴ Amerling Antonii Rajskou mnohokrát oslovoval s návrhem, aby své vlastní pedagogické plány propojila s jeho. Ta si ale chtěla zřídit

⁷⁹ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 113.

⁸⁰ Tamtéž, s. 179.

⁸¹ I tento zdánlivě nepatrný detail se zakládá na pravdě a dokládá, jak pečlivá byla Macurova práce na prameny a jak důsledně se držel zaznamenaných střípků skutečnosti. Hoffmannová uvádí, že Frič skutečně domlouval Bohuslavě a líčil jí Amerlingovu nespolehlivou a nejistou povahu i materiální nedostatek. Upozorňuje ji i na fakt, že projekt jako neudržitelný nebude mít zřejmě dlouhého trvání. Na toto vzpomíná i Josef Václav Frič.

⁸² Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 178.

⁸³ Kučerová, Vlasta: *K historii ženského hnutí v Čechách (Amerlingova éra)*, (Brno: Ženská revue, 1914), s. 25.

⁸⁴ Např. *Z let probuzení. Kniha první, Paměti a korespondence Bohuslavy Rajské z let 1838–1844* (Praha: J. Otto, 1872), 156 stran.

svůj ústav, a když sehnala adekvátní počet studentek a úřední povolení, začala vyučovat samostatně mimo Budeč. Přesto se stále s Amerlingem a jeho okruhem stýkala – a ucházel se o ni i právě Hroboň, jeho budečský spolupracovník, který se rovněž objevuje jako postava v Macurových románech. A stejně jako u románových protějšků je z dochovaných, silně stylizovaných dopisů znatelné, že Antonie měla v plánu oběma nápadníkům odolávat, pokračovat v cestě za svým snem stát se učitelkou působící mimo Budeč. Chtěla zůstat svobodnou, „mužatkou“.

K intrikám a pokusům získat si Antoniinu přízeň zřejmě docházelo. Hoffmannová píše o Amerlingovi: „Předstíraje brzkou smrt na rychlé úbytě, oznámil jí, že bude muset převzít řízení celé Budče, protože nemá za sebe jiného nástupce.“⁸⁵ A tohoto vyhroceného okamžiku s blížící se smrtí, která měla připoutat Antonii k Budči a mučedníkovi Amerlingovi, si všiml Macura. Poznamenal si do Kalendáře toto: „22. 2. 1843 Amerling zve Rajskou k sobě do Budče, do 3. patra, chce, aby přišla sama. Amerling Rajské, in PNP, fond Čelakovský [1843, 22.2.]. Amerling oznámil Rajské v Budči, kam si ji zavolal, že zemře na souchotiny, a žádá, aby se postarala o Budeč (4. 3. je nicméně opět zdrav), Z let probuzení 93–95.“⁸⁶ Poznámka v závorce má ironický nádech a takřka upomíná na jízlivého vypravěče *Informátora*. Kalendář Macura ostatně používal následně i jako zdroj detailů při práci na tetralogii. Zmíněný milostný trojúhelník vznikající v době, která odpovídá časovému zasazení *Informátora*, ale Macura do uměleckého textu nejen přebírá. Konflikt komplikuje a trojúhelník rozšiřuje o smyšlenou postavu Johanna Manna, díky níž přirozeně dostává, jakkoli se celkem přesně drží dohledatelných faktů, i více prostoru k fabulaci.

Antonie se k překvapení všech nečekaně rozhodla uzavřít sňatek s Františkem Ladislavem Čelakovským. Její škola ke zklamání řady lidí zanikla už po necelém roce existence, protože za sebe nedokázala najít vhodnou náhradnici do jejího čela.⁸⁷ Sňatku se starším vdovcem požehнала její přítelkyně Božena Němcová. V jejím životě otevřel tento krok novou etapu, po všech stránkách vzdálenou pražským aktivitám – Antonie se odstěhovala za mužem do Vratislavi, kde se starala o děti. Amerling píše Rajské 14. ledna 1845 dopis na rozloučenou, v němž jí přeje štěstí do společného života s Čelakovským. Pateticky po ní chce navrátit svá dřívější psaní (a získá tak i

⁸⁵ Hoffmannová, Eva: *Karel Slavoj Amerling* (Praha: Melantrich, 1982), s. 75.

⁸⁶ Elektronický archiv Vladimíra Macury – soubor \TEXTY\KALENDAR\1843.602

⁸⁷ Srov. Kučerová, Vlasta: *K historii ženského hnutí v Čechách (Amerlingova éra)*, (Brno: Ženská revue, 1914), s. 33.

rozpracovanou encyklopedii), v horlivosti a vypjatosti slibuje, že se nikdy neožení, a naléhá, aby na něj vzpomínala pouze v dobrém.⁸⁸

6.3 Guvernantka

Vrátíme se zpět k beletristickým textům. V *Guvernantce* se Amerling stává okrajovou postavou, která se objevuje v rámci vzpomínek na zašlý svět, který za sebou odjezdem do Vratislavi Antonie nechává. A na to, co zůstává, pokud budeme vnímat širší kontext, jednou z neproměněných šancí doby předbřeznové. Kromě Antoniiny individuální ELEGIE hraje v románu roli i celková deziluze z vývoje událostí roku 1848 a trpké vystřízlivění z řady naivních buditelských snah.

V časech Budče věci nabývaly jiných, často symbolických významů. I Čelakovského Růže stolistá, jejíž exemplář Amerling Antonii daroval a do které vepsal věnování „I Budeč je Růže stolistá, ba tisícilistá“,⁸⁹ byla „jiná kniha. Jiná, když mi ji dal Slavoj. Tehdy patřila kupodivu jen jemu, Amerlingovi, a promlouvala ke mně o něm, o filozofii, o posvátném úkolu budovat a stavět.“⁹⁰ Pro Antonii se okruh vlastenců, do kterého v minulosti patřila, stává v podstatě jednou z not jejího žalozpěvu, uzavřenou kapitolu života. Nicméně nejen ona svou někdejší práci na buditelských projektech nedokončila, podobný „rodinný“ osud potkal i slečnu Bittnerovou, autorku hesel do budečské encyklopedie.⁹¹ Velká snaha vlastenců, kteří se scházeli v salonech u Friče nebo u Staňka, jak je popsáno v *Informátorovi*, byla snem, který se o své naplnění a existenci v realitě pokoušel, ale nikdy se z představ a bludů úplně nevymanil.

Čelakovský oproti Antonii v *Guvernantce* nevzpomíná na celou smutnou budečskou historii s pietou a na Amerlinga s obdivem. Naopak ho s ironickým posměškem zmiňuje kvůli momentální žárlivosti, kterou pociťuje vůči svému studentovi Szyjkowskiemu a jež ho přiměje připomenout si pro srovnání dávné nápadníky Antonie: „Amerling. Ten věštec a ztroskotaný pán Budče. Ruce složené na prsou, vždycky v postoji jako pro dagerotyp. Kolik jemu asi bude? Sotva čtyřicet. Štval ji jako ohař laňku. [...] Pozoroval jsem, jak k ní hovoří, jak k ní upínají své mnohoznačné mlčení, jeden přes druhého, každý z nich přesvědčen o vlastní

⁸⁸ Srov. *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: výbor z korespondence*, ed. M. Novotný a M. Dýma (Praha: SPN, 1960), s. 143–144.

⁸⁹ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 363.

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ Tamtéž.

výlučnosti. Neklidní, a přesto sebejistí.“⁹² Budeč je dle něj zcepenělá,⁹³ Amerling blouzní, nekonečně únavně žvaní a „bez toho skončí jednou v Kateřinkách“.⁹⁴ Jeho pohled na Budeč je ve zřetelném kontrastu s výše zmíněným Amerlingovým ambiciózním věnováním Antonii ve výtisku jeho Růže stolisté. Připomíná pohled vypravěče a Johanna Manna.

7 Úklady, fabulace a hra

Všechny podniky Johanna Manna jsou zacíleny na to získat Antonii, oddělit ji od Amerlinga a zbavit ji vlasteneckého „poblouznění“. Souvisí i se zmíněnou skepsí k projektu jako celku (třeba postava Máchala postupuje jinak a spolupracuje – i když posléze taky „míří výš“).⁹⁵ Ať to stojí, co to stojí, „[s]vou partii s doktorem Amerlingem a celou tou jeho šílenou Budčí, se všemi slovanskými fanatiky hodlá muž dohrát vítězně.“⁹⁶ V důsledku se sám zamotává do toho, komu jaké informace vyzradil i jaké úklady vlastně chystá. Zde se naplno objevuje motiv nedostatku kontroly nad jednáním a příběhem člověka, které jako do jisté míry vůlí neuchopitelné řídí jakási životní NOVELA. Proti Mannovi se obrací věci, které osnoval takticky, aby se dostal do Budče a stal se její součástí kvůli Antonii – policejní komisař von Muth si totiž myslí, že je jedním z nich, z těch bláznů.⁹⁷ Zajímá ho, co konkrétně má Mann s okruhem vlastenců společného. „Ani mu nedělalo radost, že se Amerling přece jen dostává do nesnází. Protože se, jak to tak vypadá, dostávají do nesnází spolu.“⁹⁸ Což nebylo rozhodně jeho cílem.

Jedním ze způsobů, jakým se snaží Mann strategicky proniknout k Amerlingovi, je hra s čísly a šiframi. Amerling na ni nadšeně přistupuje: „– O moci čísel věděli už staří Řekové. Slavný Pythagoras! připomíná Amerlingovi muž. – Každá věc má své číslo, které je dáno ve jméně věci. Součtem číselných hodnot liter. [...] – Budeč má

⁹² Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 396.

⁹³ Tamtéž, s. 430.

⁹⁴ Tamtéž, s. 429.

⁹⁵ Tamtéž, s. 560.

⁹⁶ Tamtéž, s. 127.

⁹⁷ Tamtéž, s. 136.

⁹⁸ Tamtéž, s. 134.

číslo jedna, prohlásil Mann. Amerlinga to nadchlo.⁹⁹ Mann ve skutečnosti přirozeně žádné znalosti v této oblasti nemá a vytvoří pro tyto účely fiktivní příručku Die Nummerkunde (Číslovědu, jak ji později nazývá) se složitými propočty hlásek ve slově, přičemž na konci každému slovu odpovídá číslice od 0 do 9, která má specifický význam.¹⁰⁰ Amerlingovi jednoduše stačilo, aby v Mannově systému jeho jméno i název jeho projektu odpovídaly číslu jedna, a byl spokojený. Nevyhovující čísla, která vyšla tímto propočtem některým spolupracovníkům v Budči, se pro něj stávají reálným důvodem k podezření a nesympatii. Hra nad ním měla moc: „Všechno kolem se měnilo v čísla a znamenalo buď něco dobrého, nebo špatného. Odpovídalo to duchu české Prahy. Amerling počítal a nevěděl, že je tu na něj nastražena past.“¹⁰¹ Antonie pak na základě těchto propočtů znamenala bloudění a ztrátu cesty, což je přesně to, co se Mannovi hodilo Amerlingovi vsugerovat. „Skutečně se mu pak zdálo, když se v zahradě U dědů hned vedle studánky pokládal základní kámen Budče (den před tím, než desítky dělníků zahájily práci), že si Učitel i slečnu Antonii prohlíží s jakousi podezřívavostí a pochybami.“¹⁰² Mann tak vytvořil jednoduchý způsob, jak s všeobecně uctívaným Velmistrem díky jeho naivitě manipulovat. Ten se ale znovu nevyplácí – Muth má o spisek zájem. Manna přirozeně neřízený důsledek jeho činů zaskočí,¹⁰³ ale nic nevysvětluje a pokorně opíše „podstatné části své vlastní brožury o významu čísel, toho pravého budečského vejce, které před časem podstrčil Amerlingovi-Strnadovi do hnízda [...]“¹⁰⁴

Je zřejmé, že Macura tímto prvkem poukazuje na něco, čeho si všímal jako badatel. Karikuje zde nadšení (ale současně do jisté míry tehdejší nutnost) nacházet způsoby, jakými šifrovat zprávy a jakými se pro nezasvěcené nečitelně dorozumívát – a to prostřednictvím nové sady symbolů, které budou srozumitelné pouze danému společenství. Ve *Znamení zrodu* v oddílu „Synkretismus“ Macura rozsáhle rozebírá Amerlingovu květomluvu, která spočívala v dorozumívání prostřednictvím předem dohodnutých kódů, vázaných na květiny i jejich aranže, a upozorňuje i na jiné způsoby utajování vzkazů. To pak kromě hravosti souvisí i s představou obrozenců

⁹⁹ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 100.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 101.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 101–102.

¹⁰² Tamtéž, s. 102.

¹⁰³ Tamtéž, s. 167.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 168.

jako kruhu intelektuálů, kteří se tímto způsobem vymezovali ve smyslu jakési prestiže, jako tajného spolku s velkým úkolem a nezasvěceným neznámou misí.

Mann nachystá v *Informátorovi* Amerlingovi celou řadu nástrah. Dá se i uvažovat o jisté paralele mezi *Informátorem* a Macurovým románem *Občan Monte Christo*,¹⁰⁵ ve kterém je nepovedená pomsta ústředním tématem. Působí až groteskně přehnaně a směšně, kolik úkladů neustále mívá v zásobě a jak se v závěru vyvinou. Když např. píše falešný dopis Jaroslavě za účelem rozdělit Amerlinga a Antonii a ona pozná, že je autorem, vzniká patová situace, jež vyústí nečekaným a v prvním plánu Mannem ani nechtěným milostným vztahem s ní. A kontrolu nad situací znovu ztrácí. Mezi nápadníky a Antonii nakonec navíc vstoupí naprosto nečekaná postava Čelakovského. Mannovy plány se tak zdánlivě daří – povede se mu například, že „[p]o policejní šňáře v Budči a výsleších na Bartolomějské se Amerling ještě více uzavřel do sebe.“¹⁰⁶ A jednou dochází ke konstatování, že „[k]lín mezi Antonii a bláznivého doktora byl úspěšně zaražen.“¹⁰⁷ Přesto je nedokáže korigovat v úplnosti. Způsob, jakým se toto snaží kompenzovat, je pak vytváření vlastního příběhu, NOVELY, ve které – jak si alespoň myslí – bude mít nad dějem jako jeho tvůrce absolutní moc.

Můžeme si povšimnout, že Mann se často nechává unést vlastní představitostí. Třeba v rozhovoru s Fričem: „Muž míchal přemýšlivě lžičkou kávu a vyprávěl. Vůně kávy ho přímo pobízela k fabulaci. Sentimentální příběh o chudém doktorovi Amerlingovi, který musí živit svou milovanou matičku a vydržovat mladšího bratra, ještě nevýdělečného. Pro pobavení útržek z pražského Pitavalu o tom, jak kdosi ukradl spoustu platiny, kterou pro Budeč obětoval pan Marek, farář libuňský. A navrch trochu lechtivý příběh o Aniče, která lehává s básníkem Kalinou, který zase lehává s Mínou Volfovou. Ten příběh byl přece jen nanicovatý, přestože mohl s trochou nadsázky naznačit, jak podobné pletky ohrožují mravní výchovu budečské mládeže, a tak ho muž trochu vyšperkoval nápovědí mnohem satanštějších orgií, ve kterých nebohé Aniče Háskové sekundoval sám Učitel a Mistr. S jídlem roste chuť, a tak muž barvitě vylíčil vášnivé sliby, kterými Amerling zahrnul Marii Vidimskou, jak si ji otočil kolem prstu a pak jako prstýnek z mosazného drátu prostě sesmekl a zahodil. Neopomněl zdůraznit, jaké nebezpečí přivolává doktor Amerling na celou

¹⁰⁵ Macura, Vladimír: *Občan Monte Christo* (Praha: GMA 91, 1993), 256 stran. Na tuto paralelu upozorňuje i Lenka Pořízková.

¹⁰⁶ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 163.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 181.

vlasteneckou společnost, když soustřeďuje na neřestnou a fanatickou Budeč pozornost policie a pana policejního ředitele. Ve stylu románu sociálního načrtl muž obrázek doktora Amerlinga zarýglovaného ve svém holubníku před dotěrnými věřiteli. A jako zvlášť pikantní kapičku do své tinktury přimíchal i onu hřbitovní scénu, jak ji koupil od Kaliny: doktor Amerling a slečna Rajská nad hrobem staré paní Reissové.¹⁰⁸

Mann ale není schematickou negativní postavou, spíše nástrojem relativizace, demystifikace. Jeho skepse k vlastencům je podložena racionálními úvahami, souzní spíše s prorakouskými tendencemi. Dobře si všiml, že projekt Budče upadá jak po stránce finanční, tak ideové. A pojmenoval problém módy a dočasnosti vlastenectví, které nebylo zdaleka u všech upřímným celoživotním postojem, což dokládají i osudy encyklopedistek a mezi nimi i Jaroslavy, ženy, která se stane – jak jinak než řízením (ne)přejícího osudu – nakonec nečekaně jeho partnerkou. I úplný Mannův konec je výrazně symbolicky zatížený, což okomentujeme v části „Libertas Bohemica“.

8 Mýtus

8.1 Mytologičnost Budče

V knize *Znamení zrodu* se Macura věnuje Amerlingově Budči v kapitole „Mytologičnost“. Ta je téměř totožná s textem sborníkové studie „Amerlingův Budeč – mýtus a realita“.¹⁰⁹ Právě mytologická podstata je pak hlavním tématem, kterým se v souvislosti s učilištěm zabývá. Zásadní je Amerlingova idea univerzalizmu, vtělená do školy (univerzity – od slova univerzum), kde budou na jednom místě provozovány všechny vědní, umělecké i řemeslné disciplíny, kde shromáždí v jediné zahradě všechny slovanské květiny a zvířata a vzdělávání vyjde z jeho filozofie o hledání souladu člověka s přírodou, tedy hledání harmonie a celistvosti. Stezemi o univerzalizmu pak ve verzi studie ve sborníku upomíná na pojem synkretismus a jeho

¹⁰⁸ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 180.

¹⁰⁹ Macura, Vladimír: Amerlingův Budeč – mýtus a realita, in *Funkce vědy ve vývoji slovanských kultur v XVIII. a XIX. století*, ed. L. Benešová, S. Wollman (Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV, 1987), s. 180–191.

důležitost jako principu, „nejvyšší hodnoty“.¹¹⁰ Macura upozorňuje na to, že budova Budče se stala symbolem „kultury“ a její zahrada znakem reprezentujícím „přírodu“.¹¹¹ Dokonce i výchovatelské metody obsahují mytologické prvky. Macura mluví o reprodukci vztahu Bůh – člověk a Učitel – Žák,¹¹² se kterou souvisela „Amerlingova autostylizace do role proroka a věštce“.¹¹³

Ne náhodou je Budeč v kapitole „Mytologičnost“ komentována spolu se *Slávou dcerou* Jana Kollára, jejíž verše a motivy měly ambice obsáhnout a zmapovat celý slovanský svět a vytvořit jakousi encyklopedii všeho slovanského. Budeč je podle Macury pokusem uskutečnit a zvěčnit to, co zůstávalo doposud pouze plány, slovy, textem. V kontextu vlasteneckého uvědomování a národní emancipace má Budeč „zřetelný přechodný ráz; je ještě mýtem svým tvarem (v tom smyslu také upomíná Kollárovu Slávou dceru a její obraz světa, umění a slovanství), ale na rozdíl od ní je již mýtem budovaným nikoliv ve světě slov, ale především ve světě skutečnosti.“¹¹⁴ K tomuto ještě: „Budeč již není budován jako verbální akt, ale přímo v reálu, usiluje o to, začlenit se do reality a v realitě se realizovat. Slovo již nepředstavuje formu existence tohoto podniku, ale jeho zadní, sakrální plán.“¹¹⁵

Odkazování k legendárním začátkům českého národa i výhledy do budoucna v sobě implikuje už název Budeč, který Amerlingovi poskytuje prostor k interpretaci opisující základní myšlenky projektu. Macura Amerlinga cituje a komentuje: „[V] kořenu svém zahrnuje ty všechny pojemy, že vychovává *budoucí* mládež a naději vlasti, jakýsi *budeč*, dílem že *budí* a *buduje*, že vloh a símek pobádá, prakticky si počíná, buduje (staví), že na blahu *budoucnost'* okazuje, a že v souhlasnosti, šlechetnosti svých přátel a nejlaskavější vlády vskutku *bude*.“ Už v této komplexní zpětné sémantizaci názvu, která je vlastně hledáním mytického Slova, jež by v zárodku obsahovalo vše, se ukazuje tíhnutí celé instituce k mytickému univerzalizmu, k zachycení celého kosmu v malém, což projekt Budče od počátku

¹¹⁰ Macura, Vladimír: Amerlingův Budeč – mýtus a realita, in *Funkce vědy ve vývoji slovanských kultur v XVIII. a XIX. století*, ed. L. Benešová, S. Wollman (Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV, 1987), s. 189.

¹¹¹ Macura, Vladimír: *Znamení zrodu: české národní obrození jako kulturní typ* (Jinončany: H&H, 1995), s. 97.

¹¹² Tamtéž, s. 97–98.

¹¹³ Tamtéž, s. 98.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 101.

¹¹⁵ Macura, Vladimír: Amerlingův Budeč – mýtus a realita, in *Funkce vědy ve vývoji slovanských kultur v XVIII. a XIX. století*, ed. L. Benešová, S. Wollman (Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV, 1987), s. 189.

charakterizovalo.¹¹⁶ Mojmír Dýma komentuje ve výboru z Amerlingovy korespondence dopis z roku 1849: „[...] [Amerling] rozvíjí fantastické dohady o Budčích v minulosti i o úkolu Budče jako střediska slovanské osvěty.“¹¹⁷ Slovo Budeč se stává samo o sobě symbolem, hodnotou, odkazem a pro Amerlinga „heslem“, ke kterému se bude později při svých dalších aktivitách vracet (ústav pro mentálně postižené s názvem Nový Budeč). V Dufkově knize o Amerlingovi stojí: „Stará pověst vypravuje, že první škola v Čechách jmenovala se Budeč a stála blíže Zakolan. Tam vyučovaly dcery Krokovy. Kazi – umění lékařskému, Teta – bohoslužbě pohanské, Libuše – právům.“¹¹⁸ Tamtéž autor píše, že Amerling byl vlastně druhým Krokem, když se rozhodl zřídit pražskou Budeč.

Amerling je na jednu stranu stvořitelem tohoto nového, ideálního světa, na druhou stranu se v mnoha svých zápiscích sám uchyluje k něčemu vyššímu, k bohu, který má jeho projekt střežit, se kterým sdílí úděl a strasti tvoření. Patetická náboženská rétorika je patrná v Amerlingově korespondenci. Obrací se v nich často k bohu s modlitbou a prosbami za Budeč, mnohdy cituje evangelia. Když dochází k problémům, je to bůh, který jeho ideu zkouší, ale Amerlinga neopouští: „Zle se mně vedlo a Bůh byl vskutku blíže snad než jindy; aspoň já jsem Ho tam cítil.“¹¹⁹ Boží moc je zdůrazněna jako něco, co Amerlinga a jeho vůli přesahuje: „Budeč nám s boží milostí roste [...]“¹²⁰ Sám jindy svou zkušenost s budováním k božím tvoření přirovnává: „Letos již dostavujeme, než s bolestmi, které jen bůh sám zná [...]“¹²¹

Amerling, jak dokládají prameny a komentuje odborná literatura, zakládal organizace a tajné spolky už v minulosti a slovanství mu bylo takřka náboženstvím, vírou nezlomnou: „Budoucnost naše jest ohromná, celoříšní ve všech odvětvích věd, citů a konání, jest velebná a důstojná vlasti naší.“¹²² Vzniku organizací jako Sbor stavitelů nebo Slávští bratři předcházela Amerlingova „potřeba realizovat dávný

¹¹⁶ Macura, Vladimír: *Znamení zrodu: české národní obrození jako kulturní typ* (Jinončany: H&H, 1995), s. 96. Kurzíva Vladimír Macura.

¹¹⁷ *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: výbor z korespondence*, ed. M. Novotný a M. Dýma (Praha: SPN, 1960), s. 166.

¹¹⁸ Dufek, Jan: *MUDr. Karla Sl. Amerlinga Výchovny budečské a Geneastr* (Praha: Dědictví Komenského, 1908), s. 7.

¹¹⁹ *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: výbor z korespondence*, ed. M. Novotný a M. Dýma (Praha: SPN, 1960), s. 86.

¹²⁰ Tamtéž, s. 75.

¹²¹ Tamtéž, s. 91.

¹²² Tamtéž, s. 121.

úmysl, založit nějaký slovanský náboženský sbor.“¹²³ V dopise Bullmannovi do Klatov píše: „Člověk musí volky nevolky toužit po celku.“¹²⁴ Amerling se snažil propojit vědu a racionalitu s křesťanskými principy a učinit pokrok k probuzení ze zažitých zpátečnických schémat. Měl nástroj: „[N]áš Budeč, který, dá Bůh, bude budit [...]“.¹²⁵

Vyhrocenou a expresivní rétoriku používá i v dopisech, kterými oslovuje potenciální mecenáše i spolupracovníky – a to graduje: „[...] spatříte zajisté, až jen více poznáte, co Budeč jest a čím již vládne, co si přeje atd., že svět se Budči otvírá a Bůh sám dá potvrzení.“¹²⁶ Macura tento způsob komunikace a mluvu, kterou vnímá takřka jako „mystické vytržení“,¹²⁷ uplatňuje i v románech. Podobně jako celou svou interpretaci Budče ve *Znamení zrodu* a samostatné studii.

8.2 Chrám a holubník

Nyní přejdeme k prezentaci tohoto pojetí v uměleckém textu. V *Informátorovi* Amerling oslovuje vlastence, potřebuje stavitele – „Slavitele“ – pro svůj velkolepý projekt Budče, slovanského univerzálního učiliště. Potřebuje: „– Budovatele chrámu slovanského ducha. Budovatele Budče. Víte, příteli, co je to Budeč? ptal se, ale neklesl hlasem. – Budeč, to znamená ten, který bude! Ten, který nikdy nezanikne, ten, který setrvává. Budeč je semenem budoucnosti. Budeč je ten, který buduje, staví. Základy nového světa slovanského. Neroztříštěného v části, celistvého jako pravé království boží. Ale Budeč je také ten, který budí, probouzí z dvousetletého spánku! [...] – Budeč je slovo. Ale to slovo znamená svět.“¹²⁸ Nejde o pouhé znovunalezení národa, ale o nalezení celistvosti. Zároveň jsou projektu a lidem, kteří se pro něj obětují, pateticky prisuzovány božské vlastnosti (nesmrtelnost) a přídomek. Víra v projekt se podobá náboženské víře, budečská zahrada je nazývána „rajskou zahradou“.¹²⁹ Dále se objevuje i antická mytologie: „Tak či onak byl Amerling sám. Byl volný. Nepoután Vidimskou. Ničím nepoután. Jako bájný Sisyfos vlekl vzhůru břemeno své Budče,

¹²³ Hoffmannová, Eva: *Karel Slavoj Amerling* (Praha: Melantrich, 1982), s. 24.

¹²⁴ Tamtéž, s. 148.

¹²⁵ *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: výběr z korespondence*, ed. M. Novotný a M. Dýma (Praha: SPN, 1960), s. 75.

¹²⁶ Tamtéž, s. 93.

¹²⁷ Macura, Vladimír: *Znamení zrodu: české národní obrození jako kulturní typ* (Jinončany: H&H, 1995), s. 97.

¹²⁸ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 49–50.

¹²⁹ Tamtéž, s. 91.

svého šíleného snu, a vypadal ovšem mnohem heroičtěji, mnohem svůdněji, než on, Jan neboli Vratislav Mann [...].¹³⁰ Zdůrazněna je právě pospolitost – když stvrzuje Mann Antonii svou víru v „Mistrovu a ve vaši Budeč“¹³¹ a ona ho opravuje: „V Budeč nás všech“.¹³² Budeč je náboženstvím a Amerling jeho bohem, stvořitelem.

V postavě Manna můžeme zase nalézt prvky „odkrývání“ podstaty tohoto mýtu. „Budeč byla jenom přelud. Jinak byl ten pozemek – v této chvíli v majetku jistého Kutzera nebo Katzera (a Katzer by se k tomu ďábelskému místu hodilo lépe) – sotva víc než dokonale zpustlou zahradou, kde rostlo nanejvýš pár švestek a jabloní, nijak zvlášť rodivých. Zahradu protínala pěšina, vedla ke studánce, kam ženské z okolí chodívaly pro vodu. K pozemku patřil dům, přízemní, nenápadný, prostě zahradnický domek a punktum. Sláva tohohle místa se měla dotknout hvězd? [...] Ten zelený kousek země na rohu Žitnobranské a V tůních pak může vypadat docela idylicky, představí-li si člověk prázdnou zahradu, ve které prší do trávy zarudlá jablka a modrofialové slávy, a tím vším kráčí slečna Rajská lehkým tanečním krokem a noří náhle a prudce obě paže do studánky. Jistě, říkal si muž, ta představa je až podezřele idylická, ale copak nejvíc ze všeho nepotřebujeme právě idylu?“¹³³

Rozpor dvou základních pohledů, popř. iluze či mýtu a reality, který jsme již naznačili, se projevuje i ve věci Budče jako sakrálního prostoru a náboženského symbolu. „Budeč je svaté místo, okřikoval všechny přísně, ale marně stín doktora Amerlinga.“¹³⁴ Zásadní je slovo marně – vypravěč totiž uvádí, jak se za Amerlingovy nepřítomnosti (údajně v Budči často nenocoval, přespával totiž – a uvedeno je to notně ironickým a výsměšným tónem – u své matky) v Budči hraje karty, pije se a zahradnice Anička uléhá s Kalinou. Budečské večírky pak rozhodně nejsou součástí onoho mytologického obrazu Budče jako jedinečného díla božího, jsou naopak zase poukazem na rozpor prorocké vize a vybájeného ideálu a obtížně kontrolovatelné praxe. Když je v próze zachycena i Amerlingova těžká choroba, která rozlítí Antonii, z čehož má Mann radost, protože Amerling stojí v jeho cestě k ní, můžeme číst: „A možná je to v tom smíšeném pocitu i trochu lítosti nad bláhovým Amerlingem, který se rozhodl tady uprostřed města kostí zbudovat Rajskou zahradu a na ní Babylonskou věž s bílou věží hvězdárny na špici. Které už dneska říkají důvtipní pražští uličníci

¹³⁰ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 163.

¹³¹ Tamtéž, s. 90.

¹³² Tamtéž.

¹³³ Tamtéž, s. 86–87.

¹³⁴ Tamtéž, s. 99.

holubník.¹³⁵ To, co vlastenci vnímají jako svátost, je pro okolí obyčejné a mnohdy pro smích.

Mann je mezi vlastenci nevěřícím Tomášem, „který si potřebuje sáhnout“.¹³⁶ Do Budče neodchází a vidí ji v jiném světle: „Ale muži se nechtělo podlehnout iluzi mírného podzimku s rozkvétajícími růžemi, maceškami a fialkami, podzimku, který nabízí talíř jahod hustě sypaných cukrem. Tušil za ní brzkou zimu. Nechtělo se mu stěhovat do domku, který připomínal stáj a ve kterém možná v prosinci bude stejná zima jako ve stáji. [...] Nehodlal se účastnit na tom masovém exodu. Jistě – šel Amerling, Amerling – věštec a fakír, první vyrazil za svým snem a nejvěrnější učedníci ho následovali.“¹³⁷ Vypravěč ironicky podotýká: „I Kristus bydlel ve chlévě, říkal vážně Amerling, kdykoli ho někdo přemlouval, aby na zahraně nezůstával. Ale to byl Amerling. Velmistr. Učitel. Bůh s ním.“¹³⁸ Chlív je dobrý „pro spasitele a pro proroky“.¹³⁹

Příznačná je i role Antonie jako „kněžny Budče“.¹⁴⁰ Amerling má být, dle Manna, který paroduje vlasteneckou rétoriku, aby si získal Antoniinu důvěru „jejím [budečským] rozumem zkoumajícím, duchem věštebným“ a Antonie „jejím citem, její něhou.“ Pár tak zastupuje mužský a ženský princip. Antonie má Amerlinga doplnit: „Marie je jenom žena, říká o ní Slavoj pohrdlivě, – a Budeč potřebuje bohyni. Tou bohyní, a to věděl Johann Mann zcela přesně, rozumí Učitel Antonii.“¹⁴¹

9 Sen

V předchozí kapitole věnované Budči jako mýtu jsme zmínili, že Macura interpretoval ve svých vědeckých pracích tento projekt jako přechodový, směřující oproti předchozím vlasteneckým podnikům k uskutečnění v realitě. Amerlingův sen ale nebylo snadné naplňovat a sám se mnohokrát střetává s realitou (organizační problémy, materiální nedostatek apod.). Macura s relativizací skutečnosti jako snu,

¹³⁵ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 117–118.

¹³⁶ Tamtéž, s. 89.

¹³⁷ Tamtéž, s. 91.

¹³⁸ Tamtéž, s. 92.

¹³⁹ Tamtéž.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 90.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 176.

bludu, plánu pracuje i v esejích soustředěných v *Českém snu*,¹⁴² kde odhaluje, že v české kultuře můžeme najít mnoho příkladů fantasknosti, mystifikace, snění a iluzí, a pokouší se tyto případy demaskovat. Stále přitom jako badatel od snu a iluze drží zdrženlivý odstup, nesoudí je, nehodnotí, nazírá na ně věcně právě jako na sny a iluze. Kolektivně sdílené konstrukty, sebestylizace a „sebeobelhávání“ souvisí s vytvářením příběhu a jeho přijetím a žitím. I s námi sledovanými okolnostmi budování Budče a jejího pojetí jako obrozeneckého mýtu. Jako by ale téměř celé české dějiny zvláště nahlížené optikou obrozenců podle Macury nestály na pevných základech, ale skutečnost spoluvytvářela fikce, mystifikace nebo literatura (ve smyslu příběhů, odrazů skutečnosti). Sen také není jednoznačný, Janoušek uvádí: „Slovo sen Macura zvolil jako klíč ke své knize také s vědomím jeho široké sémantické šíře a vnitřní polarity, které mu umožňovala na jedné straně s ním pracovat jako se synonymem pro *ideál* a na straně druhé jako s výrazem pro groteskní *klam* a *mam*.“¹⁴³ Sen je navíc u Macury provázán s hrou.

Tento náhled se uplatňuje i v uměleckém textu. Macura operuje v prózách s pojmem a principem snu – Budeč se zdá jen jako vysněná, jako prelud.¹⁴⁴ Amerling na její stavbu shání finance a daří se mu započít s budováním, čemuž nevěří Mann: „Kdo by mu je dal na něco tak pomyslného, na něco tak nesmyslného?“¹⁴⁵ Důraz je kladen na snovost, neskutečnost, smyšlenost vlasteneckých snah. Komisař Mannovi říká: „[V]ím, že vám připadá bláznivé to její [Antoniino] snění, to jejich snění“.¹⁴⁶ Muthovi pak Mann říká o Budči: „To přece ví každý, co je Budeč. Co může být tak asi tajného na baráku, který stojí kousek od Koňského trhu, má tři patra a nad vchodem ceduli se jménem. Šílený sen doktora Amerlinga. Ovšem... veřejný sen.“¹⁴⁷ Výraz „veřejný“ upomíná na onen přechodový ráz Budče a její pronikání do reality, které se ve finále stejně nezdaří.

K naplnění vize a dotažení projektu totiž nakonec nedochází: „Pro Amerlinga představuje Budeč uskutečnění nejvzletnějšího snu jeho života, jehož trvání mělo

¹⁴² Macura, Vladimír: *Český sen* (Praha: NLN, 1998), 218 stran.

¹⁴³ Janoušek, Pavel: *Ten, který byl: Vladimír Macura mezi literaturou, vědou a hrou* (rukopis, 2014), s. 215. Kurzíva Pavel Janoušek.

¹⁴⁴ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 86.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 86.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 27.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 134.

osud snu [...].¹⁴⁸ Motiv kolektivního snu či sdíleného bludu pak graduje ještě v NOVELE, kterou píše Mann a která tvoří paralelní dějovou linii *Informátora*. Když se Mannův hrdina rozhodnul zachránit slečnu Magdalénu (v NOVELE protějšek Antonie) spálením kompromitující mapy Říše všeslovanské, byl „připraven se bít a celý ten slovanský sen, celé to slovanské karbonářství se za mými zády v ohni měnilo na karbon.“¹⁴⁹ Sen je ale spjatý i se samotnými snahami Manna, který je s nepovedenými intrikami konfrontován s realitou podobně fatálně jako Amerling.

Pozoruhodný je i způsob, kterým Macura zachází se samotným názvem tetralogie – kromě odkazu k citované „definici“ Budče v sobě totiž užitím budoucího času implikuje právě nehotovost. Vzhledem k závěrečným větám tetralogie je zřejmé, že je dle Macurova vypravěče „na co čekat“ a stále ještě nedošlo ke zpřítomnění. Stojí tam: „Čekáme jen, až se ta budoucnost přihlásí a řekne, že nás potřebuje, a rozvineme se do plného květu. A ona nás potřebovat bude, protože jsme její paměť. Možná, až to křísne na Balkáně, až se ozvou pruské vříšťaly nebo ruské bajkalajky. Ó, my umíme čekat, dokud se nám nedostane pravého znamení.“¹⁵⁰ Macura ve „Snu o českém snu (Namísto úvodu)“ ve zmíněné knize studií a sond *Český sen* píše: „Skutečně nás budou zajímat rozmanité představy, symboly, iluze, pomocí nichž si lidé minulého [devatenáctého] věku vymezovali své místo ve světě, pomocí nichž se vztahovali k tomu, co uplynulo, i k tomu, co očekávali od budoucnosti.“¹⁵¹ A jakkoli si vybírá Macura hlavně témata spjatá s 19. stoletím, jedna zásadní věc je řečena rovněž v úvodu – ač by se totiž mohlo zdát, že toto „snění“ je věcí minulosti, „[...] i my neseme a nemůžeme nenést v sobě tento zapíraný ‚český sen‘.“¹⁵²

Vrátíme se ještě k Amerlingovi a dovyprávíme ve zkratce příběh „snu o Budči“, jehož konec je v prózách *Ten, který bude* vylíčen okrajově. Končí uprostřed 40. let, což je doba, do které zasazuje Macura ve *Znamení zrodu* pozvolnou proměnu charakteru českého národního obrození. Teze, které předkládá, a důraz na hru, mystifikaci, konstrukt národa atd. pak Amerling a Budeč ztělesňují. Tomu se podařilo kolem svého projektu vytvořit auru monumentálnosti a atraktivity, která přilákala ke spolupráci i přední osobnosti českého kulturního života, jakými byli Josef Jungmann,

¹⁴⁸ Kučerová, Vlasta: *K historii ženského hnutí v Čechách (Amerlingova éra)*, (Brno: Ženská revue, 1914), s. 26.

¹⁴⁹ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 60.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 717.

¹⁵¹ Macura, Vladimír: *Český sen* (Praha: NLN, 1998), s. 12.

¹⁵² Tamtéž, s. 12–13.

Antonín Marek nebo František Palacký. A za jeho slovy se ukrývala realita mnohem problematictější, profánnější a neudržitelnější. Jeho víra a megalomanie romantického snílka, který se snažil předejít svou dobu natolik, že se s ní mýjel, skončila neúspěchem. Jak poznamenává Mojmír Dýma k dopisu od Amerlinga Antonínu Markovi z 15. srpna 1844: „Jeho velikášství, fantastičnost a prorocké jednání s lidmi jako s pouhými nástroji vyšších cílů, o nichž rozhodoval on sám, musely vést k rozkladu budečského kolektivu.“¹⁵³

Amerling budovu přenechal Lvu Thunovi a ten ji předělal na činžovní dům. V korespondenci Amerling ještě navrhoval,¹⁵⁴ že by mu mohl dům přece jen ponechat a on by splácel dluhy z činže, ale Thun ho koupil a hospodařil s ním po svém. Osudnými se kromě finančních potíží a komplikací ohledně zřízení nemocnice nebo vlastnictví tiskařského lisu bez povolení Budči staly i policejní prohlídky a podezření, že léčení movitých pacientů z východních slovanských zemí a velký příjem ruských rublů je pouhou zástěrkou panslavistického spiknutí.¹⁵⁵ Toto nalézáme i v tetralogii – na problémy upozorňuje vypravěč i Mann. V románech je zpracována např. i skutečná krádež platiny a další detaily, které si Macura excerpoval¹⁵⁶ o zániku Budče.

Amerling byl dokonce po událostech roku 1848 zatčen, učitelské schůzky v Budči byly policii koneckonců podezřelé už dávno. I přestože byla po třech týdnech vazby Amerlingovi prokázána nevina, jeho postavení a důvěra mecenášů se už neobnovily v té míře, aby mohl ve svých plánech pokračovat. Amerling v dalších letech ale v pedagogických a pronárodních aktivitách neustal. Mimo jiné vedl ústav pro slabomyslné a svou pílí a pokusy s muzikoterapií se zásadně zasloužil o humánnější přístup k mentálně zaostalým dětem i obecně o větší povědomí v této oblasti. Zařízení nazýval „Novým Budčem“¹⁵⁷ a „Novým světem učení budečského“.¹⁵⁸ Odkaz Amerlinga, jeho Budče i dalších projektů pak žije v nás „jako symbol doby, která uplynula, ale přesto mocně dýchala a probouzela se národním uvědoměním, doby,

¹⁵³ *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: výbor z korespondence*, ed. M. Novotný a M. Dýma (Praha: SPN, 1960), s. 138.

¹⁵⁴ Srov. tamtéž s. 151.

¹⁵⁵ Srov. Hoffmannová, Eva: *Karel Slavoj Amerling* (Praha: Melantrich, 1982), s. 55.

¹⁵⁶ Srov. zmínky o platině v souborech elektronického archivu Vladimíra Macury \TEXTY\KALENDAR\1844.602 a \TEXTY\KALENDAR\1847.602 a jejich prezentaci v ději.

¹⁵⁷ Srov. Dufek, Jan: *MUDr. Karla Sl. Amerlinga Výchovny budečské a Geneastr* (Praha: Dědictví Komenského, 1908), 128 stran.

¹⁵⁸ Srov. Hoffmannová, Eva: *Karel Slavoj Amerling* (Praha: Melantrich, 1982), s. 134. Dále např. Spěváček, Václav: *Karel Slavoj Amerling* (Klatovy: Okr. vlastivědné muzeum dr. Karla Hostoše, 1962), s. 35.

jejímž pokračováním jsme my sami a naše společnost.“¹⁵⁹ Podobně jako „český sen“ z citátu Macury výše.

10 Velké kateřinské drama

Amerling a Budeč se objevují i v poslední próze *Medikus*, kterou jsme zatím komentovali jen okrajově. Pointa tohoto románu je vlastně zaštiťujícím východiskem celé tetralogie a jakýmsi vyvrcholením některých motivů, které jsme sledovali. Nalzáme tu i „výústění“ motivu divadla a loutek, kterému se bude věnovat tato kapitola. Groteskní závěrečná próza se k těmto motivům hlásí otevřeně: už jen její prostředí připomíná divadelní kulisy. Tento klíčový motiv ale graduje jak v rámci *Medikuse*, tak právě v rámci celé tetralogie, kde se ukazuje být téměř kompozičním prvkem.¹⁶⁰ Aleš Haman hovoří o „loutkovitosti postav“¹⁶¹ a prvcích manipulace, resp. zmanipulovanosti v jejich jednání.

Náznamy motivu divadla a loutek nacházíme skutečně napříč celým dílem. Když Johann Mann navštíví výstavu mechanických loutek a voskových figurín Tietse a Fréchona, vidí mezi loutkami: „A byl tu na výstavě i Amerling. Při troše fantazie ho muž mohl objevit v loutce učence: bral do ruky knihu, otevřel ji a pak zamyšleně zvrátil hlavu a oči vytřeštil ke stropu. Také ostatní vlastenci tu byli [...]“¹⁶² V souvislosti s postavami si můžeme povšimnout i motivu panoptika, figuríny, pimprlového divadla. Samotné jejich užití v sobě nese zřejmý ironický podtext – jako u Johanna Manna, který se snaží vzpírat osudu a jeho intriky se nedaří, protože svůj příběh nemá ve vlastních rukou, objevujeme tento prvek i u ostatních postav. Třeba Ferdinand Dobrotivý „někdy sám připomínal mechanické loutky, které tolik miloval.“¹⁶³

Divadelní motiv se ale objevuje ještě ve dvou dalších rovinách. Druhou, vedle onoho přeneseného významu loutky, jsou konkrétní loutková představení, která přehrává Máchal bývalému císaři Ferdinandovi. Hranice mezi loutkou a člověkem se

¹⁵⁹ Hoffmannová, Eva: *Karel Slavoj Amerling* (Praha: Melantrich, 1982), s. 160.

¹⁶⁰ Srov. Pořízková, Lenka: *Mystifikace (nejen) v české literatuře 20. století* (nepublikovaná dizertační práce, Univerzita Palackého v Olomouci, 2012), zejm. s. 132. Dále úvahy v recenzi Daniely Hodrové.

¹⁶¹ Haman, Aleš: Umění proti Dějinám, in: *Literární noviny*, 1998, č. 13, s. 7.

¹⁶² Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 95.

¹⁶³ Tamtéž, s. 555.

ale stírá i zde – když v Praze propukne požár, v Máchalových PAMĚTECH stojí: „Ta nádherná hra plamenů, ten dým jako uprostřed pekla a to všechno jako živá, nádherná, děsivá koruna na čele královského hradu nad Prahou. – Pozor na mé loutky, vzpomněl si najednou král Ferdinand při jednom ze svých sezení, kterému jsem byl přítomen.“¹⁶⁴ Obyvatelé jsou zde v očích Ferdinanda zaměněni s loutkami.

Ferdinandovi Máchal jako pimprlové divadlo přehraje i příběhy próz tetralogie. Hodrová v této souvislosti upomíná na slovní spojení „mise en abyme“, označující postup, kdy se příběh v jiné podobě „opakuje sám v sobě.“¹⁶⁵ „Seděl nehybně ve svém křesle a já mu přehrával příběh Johanna Manna, který se ve Vídni podivně zamiloval, pro svou lásku se vrátil do vlasti a stal se jejím horlivým hajitelem, až pak za revoluce padl na barikádě. Přehrával jsem mu také truchlivý příběh dívky, která si říkala Antonie Rajska a byla moudrá a toužila se stát encyklopedistkou. Mnoho mužů ji milovalo, málem každý, kdo ji spatřil, podtatranský básník Hroboň a profesor Koubek z univerzity a také doktor Amerling řečený Strnad, který založil Čechům novou univerzitu a pokřtil ji Budeč, také kněz Antonín Marek, jenž za Rajskou jezdil až z Libuně. Nakonec se vdala za vdovce Čelakovského, staršího o osmnáct let, a odjela s ním do Vratislavi. Sehrál jsem císaři příběh o mladíkovi, který se pořád někam řtil, věčně se bouřil a pro svou ideu div vlastnoručně nezastřelil Lva Thuna. Nakonec byl uvězněn, odsouzen k smrti, ale opět omilostněn a poslán do komárenské pevnosti. Také svůj vlastní příběh jsem mu přehrával, i ten se císaři líbil, protože v něm vystupoval sám [...].“¹⁶⁶ Marionetou se tak stal v *Medikusovi* i Amerling a Máchal výběr námětů odůvodňuje následovně: „Protože současnost je nejtěžší štyk. Tady někde byly kořeny mého velkého kateřinského dramatu.“¹⁶⁷

Třetí jeviště, na kterém se schází jak postavy románu, tak i řada dalších významných českých osobností, které doposud v románech nefigurovaly, „celý vlastenecký Panteon“,¹⁶⁸ je situováno do blázince v Kateřinkách. Tedy oproti onomu „labyrintu světa“ v „kateřinském ráji“,¹⁶⁹ který je světem sám pro sebe, zmenšenou realitou, možná upomínající i na univerzalitu všeučiliště Budeč. Tam Máchal hodlá pokračovat v divadelním režírování a jako herci pro jeho představení slouží chovanci

¹⁶⁴ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 578–579.

¹⁶⁵ Hodrová, Daniela: Příběh, který byl, je a bude (čistě osobní recenze), in: *Tvar*, 1999, č. 14, s. 4.

¹⁶⁶ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 574.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 609.

¹⁶⁸ Rak, Jirí: Znovuvzkříšení historického románu, in: *Dějiny a současnost*, 1999, č. 6, s. 53.

¹⁶⁹ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 716.

ústavu. Každému z bláznů Máchal přiřkl nějakou roli (role pak většinou odpovídají námětům statí v Macurově *Českém snu a Masarykových botách a jiných semi(o)fejetonech*).¹⁷⁰ Macura zde vybočuje z časoprostoru 19. století a jeho reálií, které dosud v historických románech téměř striktně využíval, protože součástí kateřinského společenství se stávají i např. Kunderka, Švírecký nebo Paculík, přesněji jejich knihy. Každopádně jde ale o jména odkazující k osobnostem doby mnohem pozdější, nacházíme zde narážku na časopis *Tvar* ad. Jako kdyby svět v Kateřinkách měl obsáhnout a vytvořit v uměleckém textu protějšek českého světa. „Protože my jsme parta, protože my jsme víc, my jsme lid jedné bláznivé krve, my jsme národ.“¹⁷¹ Chovanci mají i vlastní hymnu, která je svéráznou parafrází české národní hymny – „odpovídá“ na otázku „kde domov můj?“ slovy: „V Kateřinkách vlast je tvoje, / v blázinci je domov tvůj!“¹⁷² Český národ se tak znovu stává něčím sironií zrelativizovaným, projektem fantazie chovance ústavu. Připomenout můžeme i sen či blud.

Znovu se zde odehrávají stejné příběhy z jednotlivých románů i loutkového divadla. Opsán je v kateřinském divadle i ten o Amerlingovi a Budči: „Pak už následovaly jednotlivé obrazy. Vyprávěl jsem o Amerlingovi, jak zakládal Budeč, onu velikou českou univerzitu, muzeum i kulturní dům, ale vyprávěl jsem i o lidech kolem Budče. Jak si chtěl Amerling ochočit Antonii Rajskou a učinit ji kněžnou budečskou. A o tom, jak měl v lásce soka, který se jmenoval Johann Mann a přijel kvůli Tonince do Prahy až z Vídně, já to musím vědět, cestoval jsem s ním ve stejném ajlvágnu. Jak jím Antonie povrhla, jak odmítla i Amerlinga i podtatranského básníka Hroboně, z jehož jména na ni dýchal hrob, a provdala se za vdovce Čelakovského.“¹⁷³

Blázinec, ve kterém se schází postavy předchozích románů, je interpretovatelný nejen jako ironické a absurdní vyústění díla. I díky vztahu vypravěče a autora v prózách *Ten, který bude* je možné se zamyslet nad tím, že právě přehrávání dějů nikoli pouze jednou, ale v několika opakováních (přičemž ani svůj prvotní „život“ postavy nemají pod kontrolou, natož pak loutková divadla na motivy svých osudů), souvisí vůbec s Macurových tvůrčím přístupem. Podobně jako Máchal rozdělil bláznům v Kateřinkách role českých autorit a vytvořil si tam svůj vlastní paralelní

¹⁷⁰ Macura, Vladimír: *Masarykovy boty a jiné semi(o)fejetony* (Praha: Pražská imaginace, 1993), 100 stran.

¹⁷¹ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 697.

¹⁷² Tamtéž, s. 698.

¹⁷³ Tamtéž, s. 709.

obraz národa a následně zdramatizoval jeho vybrané momenty dějin, čtyři romány „rozpohybovaly“ specifickým způsobem doložené osoby z 19. století a jejich osudy v Macurově režii. A jakkoli se držel, jak jsme již konstatovali, faktů celkem věrně a své děje spíše volně nabaloval na záchytné body čerpané z dokumentů, *Ten, který bude* je jeho interpretací, která nebyla oproti jeho bádání a odborným textům „svázaná“ pravidly a potřebou přísné faktografičnosti a poskytovala Macurovi prostor k mystifikaci a hře. A zvláště v souvislosti s tím, že jde o autora dobových reálií, jak je v sobě fixují historické prameny, výjimečně poučeného, jsou momenty případného záměrného posunu a manipulace s fakty podstatnými a pro literární dílo zásadními. Jeho vlastními slovy: „[N]ejraději mám právě onen vzrušivý prostor, kde se stýká výmysl s faktografií.“¹⁷⁴

11 Mystifikace

Tato kapitola se pokusí shrnout metodu, kterou Vladimír Macura využíval při psaní románů, na základě zmínek o postavě Karla Slavoje Amerlinga, jež jsme konfrontovali s dobovými dokumenty, jež měl sám Macura k dispozici. V *Tom, který bude* se pracuje s mystifikací, mystifikačním gestem. Tímto fenoménem v literatuře 20. století se nedávno zevrubněji zabývala Lenka Pořízková v dizertační práci *Mystifikace (nejen) v české literatuře 20. století*.¹⁷⁵ Tam nabízí vhled do teorie, historie a vývoje literární mystifikace, jejího vztahu k autorskému subjektu, stylizaci, literárním kánonu, etice či konvencím. Jedna z kapitol zmíněné dizertační práce nese název „Mystifikace a historická fikce“ a je věnována právě Macurově románové tetralogii. Pokouší se o uchopení a pojmenování autorových mystifikačních postupů a jejich zařazení do širších kontextů. Jakkoli není naším záměrem podat na toto téma další výklad či na Pořízkovou reagovat, při shrnutí Macurova přístupu k pramenům a uvědomování si vztahu vědeckých poznatků a fikce se letmému pohledu na jeho literární mystifikaci nevyhneme.

¹⁷⁴ Citová exkurze do národního obrození aneb Macurovy „mikrodějiny“ (rozhovor s Ondřejem Hausenblasem), in *Čeština doma a ve světě*, 1997, č. 4, s. 10.

¹⁷⁵ Pořízková, Lenka: *Mystifikace (nejen) v české literatuře 20. století* (nepublikovaná dizertační práce, Univerzita Palackého v Olomouci, 2012), 167 stran.

Pořízková o souvislosti mezi Macurovou odbornou a beletristickou prací říká: „Cyklus próz lze číst jako jakýsi beletristický (ale skrze mystifikaci i filozofický) pandán k Macurovým teoretickým pracím zabývajícím se problematikou českého národního obrození.“¹⁷⁶ To ve své podstatě dokládá i námi vyexcerpovaný soubor textů věnovaných Karlu Slavoji Amerlingovi a jejich vztah ke *Znamení zrodu* a dalším publikacím a rešeršům. Pořízková shrnuje: „V *Českém snu* píše Macura o národním obrození jako o bizarním světě překotně budované české kultury, ve *Znamení zrodu* zkoumá herní faktory vlasteneckého života, vytváření iluzí a dogmat ‚českého‘ chování a jednání; obdobnou linii nalezneme i v prozaickém cyklu *Ten, který bude*. Zde je však posunuta do další roviny: To, co postavil obrozenecký sebeklam – symboly, modly, mýty –, boží (de)mystifikace postmoderní, koncipovaná mimo jiné i jako fabulační princip daných románů.“¹⁷⁷ Dochází tak i k tezi: „[P]odle našeho soudu využívá [Macura] mystifikace k narušování kanonické představy o historické realitě národního obrození.“¹⁷⁸ To odpovídá konkrétnímu zájmu a vymezenému cíli práce autorky, ale interpretační potenciál tetralogie takový závěr nevyčerpává.

Romány nabízí mnoho způsobu čtení a různé interpretační přístupy. V každé z próz lze vysledovat několik „vrstev“: od těch nejzjevnějších, jako je například ústřední milostný příběh v *Informátorovi*, po ty, které už počítají se čtenářovou „účastí“ a porozuměním. Jde o vlastnost, často spojovanou právě s tzv. postmoderními díly. A zvláště pak s těmi mystifikačními, které už jen z titulu užití mystifikace nabízejí minimálně dva typy čtení – čtení k onomu mystifikačnímu gestu přihlížející a nepřihlížející. Celkově je pro tetralogii i Macurovo dílo obecně zásadní hledání významu nebo jeho proměňování. Některé interpretace dokonce právě skrze tuto vlastnost i nachází způsoby, jak umělecké texty uchopit, například Stefan Segi v *Tom, který bude* nachází za vnějším pluralitu významů.¹⁷⁹ Zpřesnění tohoto pojetí nalézáme u Koskové, která při srovnání poetiky Macury s Kunderou píše: „[J]ednotlivá témata a motivy nabývají nových významů svým vzájemným

¹⁷⁶ Pořízková, Lenka: *Mystifikace (nejen) v české literatuře 20. století* (nepublikovaná dizertační práce, Univerzita Palackého v Olomouci, 2012), s. 12.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 126. Kurzíva Lenka Pořízková.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 145.

¹⁷⁹ *Literární historie, sémiotika, fikce – inspirace dílem Vladimíra Macury (1945–1999)*. 8. ročník studentské literárněvědné konference (Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2010), s. 11.

propojením a zrcadlením.“¹⁸⁰ Nalézáme zde tedy i téma narušování vztahu mezi označujícím a označovaným, otázku proměny symbolů a jejich hodnot. S ohledem na Macurovu metodu můžeme mluvit přímo o hře s významy.

Macura ji pojmenoval „technikou samorostu“¹⁸¹ nebo „hovězím realismem“, spočívajícím v potřebě „umístit postavy a jejich činy do naprosto reálných souřadnic“.¹⁸² Janoušek ve své monografii také píše: „Nikoliv náhodou sám sebe nazýval ‚hovězím realistou‘ a zdůrazňoval, že je schopen psát pouze o tom, co zažil, nebo co má prožito nebo nastudováno a doloženo. Báł se volné fabulace, kterou by bylo možné usvědčit z nepravdivosti či nevěrohodnosti, a reálie pro své prózy čerpal ze stejné materiálové a rešerší báze, z níž psal své práce odborné.“¹⁸³ 19. století Macurovi nabízelo celou škálu možností a námětů na příběhy, protože ho dobře znal a orientoval se v něm a jeho kultuře. Zároveň to je doba do jisté míry „mrtvá“, neproměnlivá a uzavřená. Můžeme si všimnout fiktivních prvků, které vyplňují poměrně přesně na základě dokumentů konstruovaný svět, jsou jimi např. pravděpodobně smyšlené postavy Johanna Manna nebo Ferdinanda Máchala. Slovy Pořízkové: „Macura si liboval v polohách, kde mu historická fakta nabízela nejednoznačný výklad událostí, kde mu jako beletristovi dovoľovala svérázně je interpretovat, aniž by se s nimi dostal do rozporu.“¹⁸⁴ Kosková upozorňuje na „kontrast mezi doloženými historickými fakty a národními mýty“.¹⁸⁵

Opomenout bychom neměli provázanost mystifikačního gesta u Macury s jeho hravostí, která pro něj byla podstatná jako pro autora, tak i, jak napříč monografií upozorňuje Janoušek, pro člověka. Janoušek o Macurovi píše: „[O]ceňoval kreativní sílu mystifikace, tedy její schopnost z *ničeho* vytvářet *něco*. Mystifikaci vnímal jako

¹⁸⁰ Kosková, Helena: Fenomén rozostřené hranice v současné české próze (Körner, Sidon, Macura, Hodrová), in: *Česká literatura na konci tisíciletí II* (Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2001), s. 770.

¹⁸¹ Srov. Rád měním kůže (přepis rozhlasového rozhovoru s Vladimírem Macurou), in: *Aluze*, 1998, č. 2–3, s. 52.

¹⁸² Janoušek, Pavel: *Ten, který byl: Vladimír Macura mezi literaturou, vědou a hrou* (rukopis, 2014), s. 247.

¹⁸³ Tamtéž, s. 10.

¹⁸⁴ Pořízková, Lenka: *Mystifikace (nejen) v české literatuře 20. století* (nepublikovaná dizertační práce, Univerzita Palackého v Olomouci, 2012), s. 129.

¹⁸⁵ Kosková, Helena: Fenomén rozostřené hranice v současné české próze (Körner, Sidon, Macura, Hodrová), in: *Česká literatura na konci tisíciletí II* (Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2001), s. 771.

sílu utvářející nový, životodárný mýtus.¹⁸⁶ Plody Macurovy kreativity a hravosti měly mnohdy tendenci přerůst v realitu a jeho mystifikace se stávaly v podstatě už od hry nerozlišitelnou skutečností – např. při „obrozování“ Estonska si sám prakticky vyzkoušel postupy a role, které přiřkl českým vlastencům ve *Znamení zrodu*, nebo v případě mystifikace o spisovateli Jarmilu Křemenovi, kterou vymyslel s Pavlem Janouškem a která se stala hrou kolektivní a vyústila v mezinárodní konferenci v roce 1991. Lubomír Machala uvažuje: „Hra pro něj neznamovala pouze zdroj zábavy, příležitost k prezentování důvtipu či paradoxu, ale vnímal ji především jako svobodu.“¹⁸⁷ Prorůstání vědeckých a odborných poznatků s tvořením nového u něj ale mělo svá pravidla, neovlivňovalo jeho vědecké výstupy. S nadsázkou ale můžeme tetralogii „číst také jako pokračování bádání o českém devatenáctém století jinými prostředky“.¹⁸⁸

Macura ve vyprávění také volně propojuje svou vlastní zkušenost s cizí, tou dokumenty zprostředkovanou, kterou ožívuje. Při svatodušních bouřích v *Komandantovi* začne jeho vypravěč náhle narážet na události roku 1968, 1989 atd., Máchal v *Medikusovi* o 60. letech 19. století mluví jako o „zlatých letech šedesátých“,¹⁸⁹ což je sousloví používané v souvislosti s 60. léty století následujícího. Kromě autobiografického prvku ale tyto paralely upamatovávají na opakování, podobnosti historických událostí a styčné plochy lidských zkušeností napříč dobou.

Máchalovy PAMĚTI rovněž manipulují s obrazem skutečnosti, ač vypravěč klade důraz a čtenáři sugeruje dokumentárnost a svůj příběh jako „[d]ocela nahatou, docela hanbatou pravdu dějin.“¹⁹⁰ Zmínili jsme i narážky na události a skutečnosti mimo kontext 19. století v pasáži odehrávajících se v Kateřinkách. Prostor k interpretaci je tak rozšířen, Lenka Pořízková tento princip nazývá změnou „reference obrazu (znaku)“¹⁹¹ a odkazy na Milana Kunderu atd. „indexovými“ odkazy na současný literární svět“.¹⁹² A díky tomuto rozšíření například uvažuje: „Otázkou je, zda líčením

¹⁸⁶ Janoušek, Pavel: *Ten, který byl: Vladimír Macura mezi literaturou, vědou a hrou* (rukopis, 2014), s. 150. Kurzíva Pavel Janoušek.

¹⁸⁷ Machala, Lubomír: Vladimír Macura: Guvernanka, in: *Tvar*, 2005, č. 18, s. 12.

¹⁸⁸ Janoušek, Pavel: *Ten, který byl: Vladimír Macura mezi literaturou, vědou a hrou* (rukopis, 2014), s. 10.

¹⁸⁹ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 614.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 545.

¹⁹¹ Pořízková, Lenka: *Mystifikace (nejen) v české literatuře 20. století* (nepublikovaná dizertační práce, Univerzita Palackého v Olomouci, 2012), s. 131.

¹⁹² Tamtéž, s. 131.

herní podstaty vlasteneckých spolků (Fričovi, Staňkovi) nemá být parodován zároveň i český disent, nebo zda megalomanské plány Amerlingovy Budče nemají karikovat budování českého státu.“¹⁹³

Když jsme v předchozích kapitolách vedle sebe několikrát postavili zmínky z pramenů a románů a hledali v nich shody a odchylky, ukázalo se, že Macurova práce s dokumenty je poměrně přesná a je jim jako autor věrný. Nebylo v možnostech žánru bakalářské práce pokračovat v rozsáhlejší komparování nebo interpretaci většího počtu motivů a souvislostí v prózách. Jde o typ čtení, který se také opírá o znalost jeho odborných publikací a další studium zdrojů, se kterými sám pracoval. Podstatné ale zůstává, že zvláště v případě postupu, jaký jsme zvolili, tj. srovnávání textů a postihování podobností, je důležité mít stále na paměti, že *Ten, který bude* může jako umělecké dílo fungovat i za předpokladu absolutní neznalosti české kultury 19. století. To souvisí se zmíněnými „vrstvami“.

Macura svou metodu komentoval takto: „Snažím se, aby se texty mých beletristických knih faktograficky nedaly vyvrátit – aby dotčená fakta byla spolehlivá. Aby se z dostupných pramenů nedalo vykutat tvrzení, které by vyloučilo to, co se o tehdejších lidech, jejich životě, reáliích, jež je obklopovaly, ve fiktivním příběhu říká. Beru to ovšem jako docela osobní výzvu, baví mě prostě psát ‚do těch mezer‘ mezi dokumenty.“¹⁹⁴ Jednou z mezer mezi dokumenty, kterou jsme doposud nechávali stranou a která se týká námi sledovaného tématu Amerlinga a Budče, je i motiv praporu, který v následující kapitole shrneme. V jejím závěru se pokusíme i o okomentování, náčrt možné interpretace. Jedná se o jednu z nejzásadnějších intrik, již jsme doposud nezmínili a kterou Amerlingovi a Budči osnuje v *Informátorovi* Johann Mann. Předznamenává i jeho vlastní osud. Kapitola poslouží také jako finální praktický příklad, jak Macura zachází s prameny. Zmapujeme tak konečně jeden „zrod motivu“ celý.

¹⁹³ Pořízková, Lenka: *Mystifikace (nejen) v české literatuře 20. století* (nepublikovaná dizertační práce, Univerzita Palackého v Olomouci, 2012), s. 127.

¹⁹⁴ Citová exkurze do národního obrození aneb Macurovy „mikrodějiny“ (rozhovor s Ondřejem Hausenblasem), in *Čeština doma a ve světě*, 1997, č. 4, s. 7.

12 Libertas Bohemica

12.1 Data

V jedné Macurově sborníkové studii najdeme v poznámce pod čarou následující: „[V]íme o jakési aféře mezi ním [Amerlingem] a Staňkem (skrže ,toho lvíčka a ten fábor‘, tajemný motiv, který by snad mohl korespondovat s dětskou vzpomínkou J. V. Friče na ukrývaný budečský prapor se lvem a literami L I, Lev První [...]).“¹⁹⁵ Zmínku najdeme i v monografii Hoffmannové, se kterou Macura jako zdrojem pracoval: „Nenašli nic usvědčujícího, jen pod římsou hvězdárny objevili svinutou vlajku s českým lvem.“¹⁹⁶

Zmíněný Josef Václav Frič v prvním svazku svých *Pamětí* vzpomíná, že projekt Budče přitahoval pozornost tehdejší policie a úřadů. A Amerlingův okruh se snažil s těmito zásahy vyrovnat: „Kolovala tehdy pověst, že Ammerling, aby k dosažení svých plánů měl volnou ruku, zorganizoval se svými nejdůvěrnějšími jakési spiknutí. Nebyl jsem ovšem jakožto nedospělý hoch v tyto tajnosti zasvěcen, ale starší *Lambl* (nebožtík Jan), který mé sestry vyučoval v počátcích literních a bydlel v Budči, vytáhl jednou za kamny svého pokoje prapor v českých barvách, na jehožto jedné straně skvěl se náš lev a na jehožto druhé straně vyšity byly litery *L. I.* (Lev první) a dovolil mi opsati si připravovanou písničku s refrainem: „Leo Thun ať žije“ – Pravilo se potom, že sešlo z akce zamýšlené hlavně proto, poněvadž pan doktor se svými přívrženci příliš bezohledně zacházel, a když pak znamenal, že jich nijak skrotit nedovede, že sám pospíšil k nejvyššímu purkrabímu, jemuž se, zjistiť sobě i svým beztrestí, skroušeně vyzpovídal.“¹⁹⁷

12.2 Motiv

Nenápadný náznak příběhu o praporu a spiknutí – onen „tajemný motiv“ – se stává základem pro jednu z Macurových fabulací. Přejdeme nyní k prezentaci těchto zmínek v beletristickém textu. Motiv praporu Budče se v tetralogii opakuje a klíčový

¹⁹⁵ Macura, Vladimír: Salon u Fričů a konverzační slovník pro dámy, in: *Salony v české kultuře 19. století*, ed. H. Lorenzová a T. Petrasová (Praha: KLP, 1999), s. 80p.

¹⁹⁶ Hoffmannová, Eva: *Karel Slavoj Amerling* (Praha: Melantrich, 1982), s. 55.

¹⁹⁷ Frič, Josef Václav: *Paměti Josefa V. Friče. Svazek I* (Praha: nákladem Českého knihkupectví a antikvariátu (Dr. Frant. Bačkovský, 1891), s. 205. Kurzíva Josef Václav Frič.

je v *Informátorovi*. Amerling v něm dochází s krejčovským tovaryšem Quisem k rozhodnutí, že Budeč potřebuje vlastní prapor, a nechá ho zhotovit: „Návrh dělal Klemens. Na bílé ploše v červené rozevřené knize bílý český lev se zlatou korunou a parádním dvojocasem. Hezký prapor. Sličný.“¹⁹⁸ Hlavní postava, Johann Mann, ho následně popisuje Lvu Thunovi, který shledává celou záležitost nevinnou: „Bílý prapor. Kniha a lev, to by šlo, upokojoval se Thun. Nechtěl mít problémy. K čemu taky.“¹⁹⁹

Prapor byl následně vyroben, zasvěcen a „horlivý tovaryš Quis si neodpustil s praporem vyrazit při nejbližší příležitosti na ulici“²⁰⁰ a „šířil v tom iluminovaném přítmí budečskou slávu.“²⁰¹ Právě tehdy se rodí v hlavě Johana Manna zlomyslný nápad, další žert, který se nepovedený ve finále obrací proti svému původci. Mann se rozhodne „tajně ten nevinný budečský prapor vylepšit. Řekne Karličce, aby ho přizdobila nápisem. Tak trochu dráždivým nápisem. Třeba Libertas Bohemica. [...] Budči by neškodilo malé klopýtnutí. Té Budči, jejímuž růstu a vzestupu je třeba všechno obětovat.“²⁰² Ironický posměšek není z Mannovy strany vůči Amerlingovi a Budči ničím v románu neobvyklým. „Do hry“ vstupuje plán, jak Budeč poškodit a opatřit jejímu praporu tu „pořouchlou korekturu“.²⁰³

Uskutečnit se to Mannovi ale nepodaří. Karlička sice sama číst neumí, ale zprostředkovaně se dozvídá, jak nebezpečný nápis na prapor vyšívá, zalekne se a práci odloží ve stádiu, kdy byla na praporu „z nápisu vyšitá jediná dvě písmena: LI.“²⁰⁴ Mann uvažuje: „Trochu čínsky to zní. Ale nijak podezřele. Tím Amerlingovi nepřitíží.“²⁰⁵ Prapor navrací do Budče s tím, že se naskytne jistě ještě jiná příležitost, jak Amerlinga ponížit, aby (nejen) boj o Antonii vyhrál. Vypravěči situace poskytuje podnět pro komentář: „[...] to prosté, podmiňovací LI. Ta jediná slabika, která zpochybní všechno, na co se přivěsí. To je všechno, co zbylo z Libertas Bohemica: LI.“²⁰⁶ Zpochybňování, upozorňování na nesamozřejmost české kultury a kousavá ironie je pro vypravěče typická, stejně jako zřejmá hra s možnostmi jazyka.

¹⁹⁸ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 116.

¹⁹⁹ Tamtéž.

²⁰⁰ Tamtéž.

²⁰¹ Tamtéž, s. 117.

²⁰² Tamtéž.

²⁰³ Tamtéž.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 126

²⁰⁵ Tamtéž, s. 127.

²⁰⁶ Tamtéž.

Tento žert ale není pouze nepovedený a nedotažený do konce, proti Mannovi se jeho úmysl vyloženě obrací. Rada von Muth se při výslechu Manna nečekaně zeptá na budečský prapor a vytáhne ho dokonce ze zásuvky stolu. Zajímají ho dvě vyšité litery a jejich smysl: „– Neznamená to kupříkladu Lev I.? – Lev První? užasl Mann tentokrát už zcela upřímně.“²⁰⁷ Situace se náhle mění a komplikuje – a paradoxně se děj stáčí oklikou tam, kde je jeho výchozí bod (viz Fričovu vzpomínku). Následuje dlouhý dialog o možnostech významu dvou písmen, přičemž Mann popírá, že by šlo o odkaz na Lva Thuna. Jde o moment, kdy se zjevuje před Mannem druhá šance, jak ještě okrajově využít prapor k novému útoku proti Amerlingovi. A to když nečekanou interpretaci nápisu vypráví právě Lvu Thunovi: „Lev Thun seděl za svým stolem nehybný a vzpřímený. Ale uvnitř se žhavil vztekem. To je dobře, říkal si muž. Přesně tohle potřeboval.“²⁰⁸ Alespoň nepatrného narušení vztahu Thuna k Amerlingovi se Mannovi podařilo dosáhnout.

Motiv praporu Budče se v *Informátorovi* objeví v závěru a Manna jeho zlomyslnost ještě jednou provází – či ho přesněji řečeno vyprovází. Ten, který se infiltruje mezi vlastence kvůli Antonii, ironicky umírá na barikádách během svatodušních bouří v roce 1848. Přirozeně nikoli jako bojovník a revolucionář, dění se neúčastní. Na barikádách se ocitá náhodou a jeho smrt je o to směšnější. I jeho vlastenecké jméno Vratislav se mu zdá býti osudným. Janoušek píše: „Pointou INFORMÁTORA je smrt naplňující titul tetralogie způsobem dosti paradoxním a ironickým: ten, kterému byly vlastenecké ideály, sny a iluze po celý život cizí, umírá za situace, jenž z něj v očích těch druhých činí symbol a personifikaci národní revoluce.“²⁰⁹

Ironie této skutečnosti je umocněná jedním detailem: „Bože, co teď bude, pomyslel si muž nahoře na barikádě, všem na očích. Quis se nad ním vztyčil a zamával praporem. A muž s úžasem viděl, že je to prapor s nápisem Libertas Bohemica. Jako by někdo dopsal to pochybovačné Li. Kdo mohl vědět, jak má ten nedopsaný nápis správně znít? Je to vůbec tamten prapor? Prapor budečský? [...] A v jedné osudové vteřině tu Johann Mann náhle stál nahoře a držel vlajku. Nevěděl vlastně proč. Snad jen, aby se dopátral pointy. [...] Johann Mann tu vlajku rozvlnil a pozvedl k ní oči, aby si ještě jednou přečetl nápis a ujistil se, že se mu to nezdálo. Cítil v zádech desítky očí,

²⁰⁷ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 139.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 142.

²⁰⁹ Janoušek, Pavel: *Ten, který byl: Vladimír Macura mezi literaturou, vědou a hrou* (rukopis, 2014), s. 245–246.

kteře zdola zkoumavě pozorovaly, jak se to dělá ve Vídni. Ale jeho vlastní pohled se zarazil v letu, jako by se zasekl strojek [...].“²¹⁰ Zde Janoušek upomíná na motiv, který se v *Informátorovi* objevil o několik desítek stran dříve. Všímá si detailu s loutkovým divadlem, které Mann vidí: „Byl stejně velký jako on, neurčitého věku. A do očí se mu nedíval jen tak. Díval se mu do očí významně. Škubl rukou a pozvedl nad hlavou prapor. Prapor se zavlnil. Voják vykročil, pohnul vlajkou, v tom se jeho pohled zarazil v letu, jako by se zasekl strojek, ale to bylo jen zdání, protože strojek pracoval spolehlivě a normálně. [...] A voják strnul – snad úlekem z toho strojku, který si ho řídí, jak potřebuje, jak kdosi přikázal, aby hlava klesla na prsa, až to cvaklo, jeho tělo se kvílivě nachýlilo dopředu, zatřásl sebou, zakymácelo a pak už ten voják a praporečník padal voskově bílým obličejem přímo k zemi, aniž prapor pustil.“²¹¹

V tetralogii nenajdeme zmínku o dokončení nápisu na praporu. Pravděpodobně i jde o jiný prapor, na kterém stojí nápis v plném znění, čemuž nasvědčuje i fakt, že je zmíněn i z jiných perspektiv v dalších dílech tetralogie. Že měl Quis prapor s nápisem *Libertas Bohemica* popisuje v *Medikusovi* Máchal,²¹² zřejmě ho pak zahlédl mezi prapory i na dojemném pohřbu Karla Havlíčka Borovského.²¹³ Podobně jako její historický předobraz ho zmiňuje postava Friče.²¹⁴ Čelakovský ho v *Guvernance* zmiňuje při úvaze, zdali by se měl stydět za to, že se sám nezúčastnil svatodušních bouří.²¹⁵ Spíš je ale jako opakovaný motiv symbolem, nositelem variovaného významu.

Motiv role náhody a ironie osudu každopádně graduje. Mann svou smrt v podstatě viděl v loutkovém divadle, než se stala. „Neboť smrt Johanna Manna podle něj ve skutečnosti nebyla hrdinským projevem svobodné vůle a ani sám Mann ji takto nevnímal. Naopak: cítil se spíše jako figurka a mechanická loutka, která se ve špatnou chvíli dostala na nesprávné místo.“²¹⁶ A jeden z posledních vjemů před smrtící střelbou navíc odkazuje k ústřednímu pokusu o žert, intrice a zmatku, který kolem budečského praporu nastává v průběhu děje. Řečeno s Janouškem je Mann zastřelen

²¹⁰ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 201–202.

²¹¹ Tamtéž, s. 95.

²¹² Tamtéž, s. 563.

²¹³ Tamtéž, s. 588.

²¹⁴ Tamtéž, s. 239.

²¹⁵ Tamtéž, s. 474.

²¹⁶ Janoušek, Pavel: *Ten, který byl: Vladimír Macura mezi literaturou, vědou a hrou* (rukopis, 2014), s. 246.

v „sémanticky signifikantní chvíli“.²¹⁷ Mann se skutečně dopátral pointy své NOVELY a *Informátor* jako takový došel k závratnému, překvapivému závěru.

13 Závěr: Deus ex fabula

Metodu a dosavadní poznatky znovu můžeme usouvztažnit s uměleckým textem a závěrem upozornit ještě na jeden možný význam a interpretaci tetralogie. Jak jsme již řekli, Macura historických pramenů i svých badatelských zjištění využívá k budování příběhu, v rámci kterého si může libovolně hrát. Z mantinelů, které před něj kladly nároky vědecké práce, se jako spisovatel mohl vymanit. Zvláště motiv hry, nepovedených úkladů, nepředvídatelnosti dění, divadla nebo loutek z předchozích kapitol vedou k úvaze o tom, že pokud postavy (člověk samotný) nemají kontrolu nad svým jednáním a nedokáží svůj život plně korigovat, protože roli hraje vždy ironie osudu a náhoda, může nebo přímo musí existovat někdo, kdo kontrolu má. A v případě uměleckého textu a fikce je to přirozeně právě jeho tvůrce – autor. Člověk se kontrolu nad děním může snažit získávat skrze umění a vlastní tvorbu (o což se snaží i Johann Mann, když píše svou NOVELU, ve které se paralelně odehrává děj *Informátora*). Macurův způsob zacházení s prameny navíc poukazuje i na to, že pro nás všechny jsou samotné dějiny příběhem, více či méně zmanipulovatelným, rozostřeným ve svědectvích a záznamech. Historické události putují z paměti do paměti v podstatě skrze vyprávění. Vždy jsou ale nevratnou a jedinečnou zkušeností, které se můžeme pouze přibližovat, ale nemůžeme ji znovu vyvolat.

Ten, který bude je vlastně nejen knihou příběhů, historických proher a výher několika postav z 19. století, ale knihou o tom, co vůbec příběh je a jaké místo v životě člověka má. V románech cloumá s osudy postav tzv. Paní nebo Madam Historie a personifikovaná NOVELA, do života Rajske se prolíná ELEGIE, kterou tak současně píše a prožívá, osobnosti se stávají součástí ŽIVÝCH OBRAZŮ v památných historických okamžicích a vidí sami sebe jakoby s odstupem tak, jak je jednou uvidí lidé budoucnosti. Tetralogie je knihou příběhů soukromých – ve smyslu individuálních – i kolektivních, národních. Jedním ze zachycených osudů je pak

²¹⁷ Janoušek, Pavel: *Ten, který byl: Vladimír Macura mezi literaturou, vědou a hrou* (rukopis, 2014), s. 245.

Amerlingův – a zkáza jeho Budče je jedním ze ztroskotaných vlasteneckých snů, nepřeveditelných do reality. Tetralogie využívá zesměšnění, ironie a i postava Amerlinga se stává spíš loutkou, paňácou divadla dějin, komickou postavičkou manipulovanou osudem a vypravěčem a jeho příběh je tak neustále v cizích rukou. Co po člověku vlastně zůstane, jak je to fixováno a jak s tím bude naloženo, má jednotlivec v moci ještě méně; to je vlastně i ústřední téma *Guvernantky* – konfrontace člověka s jeho konečností. S tím souvisí i to, na co upozorňuje i Pořízková: „Macura mj. ilustruje rozpor mezi aktuálním životem a jeho reflexí.“²¹⁸ Po velkých spisovatelích a osobnostech zůstávají v *Medikusovi* kromě vzpomínek a děl, která žijí vlastním životem, už jen fetiše a předměty, které sbírá exkrálovna Marie Anna, včetně Čelakovského srdce naloženého v lihu, jež nakonec skončí v odpadcích. Této specifické fatality, která zasahuje i osudy věcí, si všímá Daniela Hodrová. Ty „končí tak jako příběhy lidí vpravdě neslavně, ba přímo trapně.“²¹⁹

Tvoření, stavba, budování a vznik jsou slova, která jsou úzce spjatá s Budčí, ale i s celou českou vlasteneckou společností, jak ji Macura chápe i v odborném díle. Podobně je zásadní i konstrukt příběhů, mystifikace a „vymyšlení českého národa“, který vytváří hrstka intelektuálů a nadšenců z „ničeho“, aby obnovila českou společnost a posílila národní uvědomění. Romantická iluze, která přechází ve skutečnost. Macura v *Tom, který bude* pracuje na podobném principu, tedy jako předobrazy jeho vlastních postav, vlastenci. Fabuluje, hraje si s významy a variací, předává a přetváří. Klade průběžný důraz právě na neuvěřitelnou moc slovesného umění, možnosti jazyka, což může připomenout i onu filologickou podstatu českého národního obrození, kterou popsal. Jeho vypravěč naráží na vysledované národní stereotypy. Slovy postavy komisaře von Mutha: „Každý Čech přece, pane Manne, něco spisuje.“²²⁰ Občasná manipulace s fakty je součástí kreativní hry, která není ničím limitována. Macura je v tomto ohledu v podstatě svým tvůrčím gestem, které zpřítomnilo a částečně možná díky jejich „zlidštění“ demytizovalo či až odromantizovalo a desakralizovalo²²¹ historické osobnosti, jakýmsi obroditelem národního obrození.

²¹⁸ Pořízková, Lenka: *Mystifikace (nejen) v české literatuře 20. století* (nepublikovaná dizertační práce, Univerzita Palackého v Olomouci, 2012), s. 133.

²¹⁹ Hodrová, Daniela: Příběh, který byl, je a bude (čistě osobní recenze), in: *Tvar*, 1999, č. 14, s. 4.

²²⁰ Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 23.

²²¹ Srov. Hoffmann, Bohuslav: František Ladislav Čelakovský jako literární postava, in: *Tvar*, 1999, č. 14, s. 5.

Vedle sebe figurují postava/člověk a jeho příběh. Mann se skrze své literární dílo snaží „navázat si ho [Amerlinga] na nitky. Vlastního příběhu. Příběhu, jehož autorem je a bude Johann Mann.“²²² Novelistu je „tvůrce osudu“,²²³ položena je řečnická otázka, zdali píšeme novelu, nebo novela nás,²²⁴ vytvořen je výmluvný pojem „deus ex fabula“.²²⁵ Výrazným momentem v *Informátorovi* je i příběh, který má charakter něčeho, co mnohdy stojí i nad lidskou vůlí. Mann v jedné chvíli neví, jestli jeho NOVELA nepřekročila hranice fikce do reality, když se uskuteční to, o čem sám píše.²²⁶ Zdůrazněná je i moc slova, motiv sahající a odkazující až k biblickému textu. Máchal vzpomíná: „Brzy se vozy hnuly a projely Terezkou branou. Na mé slovo.“²²⁷ Nebo: „Když tak vyprávím, mám náhle pocit, že mé slovo platí, že má svou váhu.“²²⁸ A pojmenování: „Nebo jen pojmenovat, protože takový je už náš zvyk, když něco pojmenujeme, zejména po latinsky, máme pocit, že jsme to vysvětlili.“²²⁹ I označení jsou zásadní a mají vliv na vnímání věcí a situací: „Velezrada. Jenomže zejména s takovými slovy musíme teď zacházet, chceme-li psát velké příběhy dějin, říkal jsem si. [...] My potřebujeme něco jináčího: silná a jadrná slova. Jako velezrada, spiknutí, obléhání a dobytí, výboje a vítězství.“²³⁰

Vypravěč románu *Medikus* Máchal říká: „To pro hrdé vědomí, že toto je náš svět tady. Poznal jsem, že nám byl vložen do rukou, abychom ho vytvářeli a přetvářeli. A skrze ten svět také přetvářeli a budovali sebe pro onen okamžik, až nás vlast povolá k historickému úkolu, jenž zraje, dozrává. Protože nejdůležitější ze všeho, teď již to vím, je být strážcem příběhů, nedovolit, aby se rozplynuly. To v příbězích, které uchováme, je naše vzkříšení.“²³¹ Tradování příběhů je rovněž bojem proti jejich zapomínání. A postavy románů inspirované osudy skutečných osob se jako pohyblivé loutky probouzí k novému životu a interpretaci: „Ten, který bude. Je to jako rozpočítávací: ty budeš informátor, ty komandant, ty guvernanta, ty budeš

²²² Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 98.

²²³ Tamtéž, s. 52.

²²⁴ Tamtéž, s. 161.

²²⁵ Tamtéž, s. 14.

²²⁶ Tamtéž, s. 110–112.

²²⁷ Tamtéž, s. 557.

²²⁸ Tamtéž, s. 703.

²²⁹ Tamtéž, s. 659.

²³⁰ Tamtéž, s. 626.

²³¹ Tamtéž, s. 699.

medikus! A na to ukázání všechno se tu v našem světě rodí znovu, všechno tu ožije v našich příbězích.“²³²

Tématem tetralogie je tedy i moc příběhu, řízení jeho toku, uchopení osudu do svých rukou a snaha o vymaňování, boj s daným osudem a jeho případné překonávání – hledání individuální svobody skrze umění. Položena je zde otázka, jaká je vlastně paměť textů a celé kultury. A nakolik literatura odráží život, nakolik je „pouze“ (ná)znakem. Odpověď neznáme. V souvislosti s *Tím, který bude* ale jako čtenáři a interpreti souzníme s tím, co Macura řekl v jednom rozhovoru: „Vždyť v těch kostýmech a kulisách historicky proměnlivých se pořád vlastně odehrávají stále tytéž příběhy. Stále ‚ten náš příběh‘.“²³³

²³² Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), s. 706.

²³³ Citová exkurze do národního obrození aneb Macurovy „mikrodějiny“ (rozhovor s Ondřejem Hausenblasem), in *Čeština doma a ve světě*, 1997, č. 4, s. 10.

14 LITERATURA²³⁴

Beletristické texty Vladimíra Macury

Macura, Vladimír: *Guvernantka* (Praha: Mladá fronta, 1997), 166 stran.

Macura, Vladimír: *Hra na něco* (Praha: Tvar, 1995), 32 stran.

Macura, Vladimír: *Informátor* (Praha: Favia International, 1992), 194 stran.

Macura, Vladimír: *Komandant* (Praha: Mladá fronta, 1994), 190 stran.

Macura, Vladimír: Nějaký lhář prolhaná..., in *Tvar*, 2013, č. 18, s. 9–10.

Macura, Vladimír: *Něžnými drápky* (Praha: Mladá fronta, 1983), 115 stran.

Macura, Vladimír: *Občan Monte Christo* (Praha: GMA 91, 1993), 256 stran.

Macura, Vladimír: *Ten, který bude* (Praha: Hynek, 1999), 718 stran.

Odborné práce Vladimíra Macury

Citová exkurze do národního obrození aneb Macurovy „mikrodějiny“ (rozhovor s Ondřejem Hausenblasem), in *Čeština doma a ve světě*, 1997, č. 4, s. 6–13.

Elektronický archiv Vladimíra Macury – složka \TEXTY\KALENDAR

Kořeny současnosti (rozhovor s Irenou Zítkovou), in: *Nové knihy*, 1993, č. 38, s. 10.

Macura, Vladimír: Amerlingův Budeč – mýtus a realita, in *Funkce vědy ve vývoji slovanských kultur v XVIII. a XIX. století*, ed. L. Benešová, S. Wollman (Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV, 1987), s. 180–191.

Macura, Vladimír: *Český sen* (Praha: NLN, 1998), 218 stran.

²³⁴ Položky pro přehlednost členíme do více kategorií. Jsme si vědomi, že některé útvary, jako jsou např. Macurovy semi(o)fejetony, není snadné adekvátně rozřadit, proto publicistiku či texty spíše popularizační v tomto výčtu řadíme k odborným pracím.

Macura, Vladimír: *Masarykovy boty a jiné semi(o)fejetony* (Praha: Pražská imaginace, 1993), 100 stran.

Macura, Vladimír: *Obraz Prahy v české obrozenské kultuře*, in: *Město v české kultuře 19. století*, ed. M. Freimanová (Praha: Ústav teorie a dějin umění ČSAV, 1983), s. 154–167.

Macura, Vladimír: *Salon u Fričů a konverzační slovník pro dámy*, in: *Salony v české kultuře 19. století*, ed. H. Lorenzová a T. Petrasová (Praha: KLP, 1999), s. 75–87.

Macura, Vladimír: *Sex a tabu*, in: *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, ed. V. Petrbock (Praha: Academia, 1999), s. 7–19.

Macura, Vladimír: *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*, (Praha: Academia, 2008), 352 stran.

Macura, Vladimír: *Znamení zrodu: české národní obrození jako kulturní typ* (Jinončany: H&H, 1995), 264 stran.

Nechtěl bych mít ráj jako adresu svého pobytu (rozhovor s Františkem Cingerem), in: *Právo*, 1999, č. 3, s. 12.

Rád měním kůže (přepis rozhlasového rozhovoru s Vladimírem Macurou), in: *Aluze*, 1998, č. 2–3, s. 52–53.

Spíš než o historii jde o autobiografii. S Vladimírem Macurou nad jeho poslední prózou Guvernantka (rozhovor s Filipem Tomášem), in: *Právo*, 1998, č. 33, s. 9.

Texty vztahující se k osobnosti Karla Slavoje Amerlinga

Amerling, Karel Slavoj: *Člověk veliká pohádka*, in *Vlastimil*, díl I–IV, 1840.

Amerling, Karel Slavoj: *Dějiny první hlavní české školy a kursu učitelského* (Zábřez: Dědictví Komenského, 1908), 26 stran.

Amerling, Karel Slavoj: *Orbis Pictus čili Svět v obrazech* (Praha: nákladem Českého museum, 1852), 112 s.

Dufek, Jan: *MUDr. Karla Sl. Amerlinga Výchovny budečské a Geneastr* (Praha: Dědictví Komenského, 1908), 128 stran.

Frič, Josef Václav: *Naši předchůdci* (Praha: Melantrich, 1953), 247 stran.

Frič, Josef Václav: *Paměti Josefa V. Friče. Svazek I* (Praha: nákladem Českého knihkupectví a antikvariátu (Dr. Frant. Bačkovský, 1891), 363 stran.

Heroldová, Iva: Rozvoj školství a osvěty v Čechách v době národního obrození, in: *Etnografie národního obrození* (Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1978), s. 9–135.

Hoffmannová, Eva: *Karel Slavoj Amerling* (Praha: Melantrich, 1982), 286 stran.

Jahn, Jiljí Vratislav: *Karel Slavoj Amerling: obraz života a práce* (Praha: F. Šimáček, 1893), 120 stran.

Kučerová, Vlasta: *K historii ženského hnutí v Čechách (Amerlingova éra)*, (Brno: Ženská revue, 1914), 146 stran.

Neruda, Jan: Δ V Praze 8. Listopadu [1884], in: *Necht' nový cíl dá nový den: výběr z úvah, črt a poezie*, ed. J. Špičák (Praha: Melantrich, 1974), s. 173–177.

Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: výbor z korespondence, ed. M. Novotný a M. Dýma (Praha: SPN, 1960), 352 stran.

Rajská, Bohuslava a kol.: *Encyklopedie budečských panen* (Praha: Tvar, 1998), 32 stran.

Rubeš, František Jaromír: *Deklamovánky a písně. Swazeček V* (Praha: Jan Host. Pospíšil, 1847), s. 17–30.

Spěváček, Václav: Amerlingovy pokyny ke zpracování české mluvnice, in: *Český jazyk*, 1956, č. 6, s. 193–194.

Spěváček, Václav: *Karel Slavoj Amerling* (Klatovy: Okr. vlastivědné muzeum dr. Karla Hostoše, 1962), 40 stran.

Z let probuzení. Kniha první, Paměti a korespondence Bohuslavy Rajské z let 1838–1844 (Praha: J. Otto, 1872), 156 stran.

Zlet probuzení. Kniha druhá, Listy Fr. Lad. Čelakovského a Bohuslavy Rajské 1844–1845 (Praha: J. Otto, 1872), 147 stran.

Zlet probuzení. Kniha třetí, Vzájemné dopisy Antonie Čelakovské (Bohuslavy Rajské) a Boženy Němcové 1844–1849 (Praha: J. Otto, 1873), 76 stran.

Ostatní práce

Bělunková, Libuše: Macurova Budeč, in: *Host*, 1999, č. 9, s. III–IV.

Gierowski, Piotr: Vratislav jako románový prostor v Guvernantce Vladimíra Macury, in: *Česká literatura*, 2002, č. 5, s. 507–510.

Grebeníčková, Růžena: Počátky krásné prózy novočeské a srovnávací literatura, in: *táž, Literatura a fiktivní světy I* (Praha: Český spisovatel, 1995), s. 252–273.

Haman, Aleš: Umění proti Dějinám, in: *Literární noviny*, 1998, č. 13, s. 7.

Hodrová, Daniela: Příběh, který byl, je a bude (čistě osobní recenze), in: *Tvar*, 1999, č. 14, s. 1, 4.

Hoffmann, Bohuslav: František Ladislav Čelakovský jako literární postava, in: *Tvar*, 1999, č. 14, s. 4–5.

Janáček, Pavel: Ten, který byl, in: *Nové knihy*, 1999, č. 17, s. 2.

Janáček, Pavel: Brilantní próza o době obrozenské, in: *Nové knihy*, 1993, č. 33, s. 1.

Janoušek, Pavel: Být ismuistou, in: *Česká literatura*, 2013, č. 6, s. 854–882.

Janoušek, Pavel: Macura, Rajská, Čelakovský a Vratislav, in: *Česká literatura*, 2003, č. 5, s. 546–560.

Janoušek, Pavel: *Ten, který byl: Vladimír Macura mezi literaturou, vědou a hrou* (rukopis, 2014), 425 stran.

Knopp, František: *Bibliografie díla Vladimíra Macury* (Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2000), 144 stran.

Kosková, Helena: Fenomén rozostřené hranice v současné české próze (Körner, Sidon, Macura, Hodrová), in: *Česká literatura na konci tisíciletí II* (Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2001), s. 765–775.

Literární historie, sémiotika, fikce – inspirace dílem Vladimíra Macury (1945–1999). 8. ročník studentské literárněvědné konference (Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2010), 147 stran.

Machala, Lubomír: Vladimír Macura: Guvernanka, in: *Tvar*, 2005, č. 18, s. 12.

Petrusek, Miloslav: Dekonstruovaný „Informátor“ a sociální konstrukce českého národa, in: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 1995, č. 2, s. 246–252.

Pořízková, Lenka: *Mystifikace (nejen) v české literatuře 20. století* (nepublikovaná dizertační práce, Univerzita Palackého v Olomouci, 2012), 167 stran.

Rak, Jiří: Znovuzkříšení historického románu, in: *Dějiny a současnost*, 1999, č. 6, s. 53.

Šafářová, Zuzana: *Postava Františka Ladislava Čelakovského v románě Vladimíra Macury Guvernanka* (nepublikovaná bakalářská práce, Univerzita Palackého v Olomouci, 2009), 66 stran.

Valášek, Martin: Medikus završil obrozenskou tetralogii spisovatele Vladimíra Macury, in: *Lidové noviny*, roč. XII, č. 147, 25. 6. 1999, s. 21.

Ventura, David: *Hravost v tetralogii Vladimíra Macury* (Praha: Tvar, 2004), 32 stran.